

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Tertibi: Erken Tarihli Nüshalar Üzerine Bir İnceleme

*The Arrangement of Fatâwâ Ali Efendi:
An Examination on Early Manuscripts*

Muharrem Midilli

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İslam Tetkikleri Enstitüsü

Assoc. Prof., Istanbul University, Institute of Islamic Studies

İstanbul/Türkiye

muharrem.midilli@istanbul.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4502-3447

Geliş Tarihi: 27.03.2025

Kabul Tarihi: 03.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Date of Submission: 27.03.2025

Date of Acceptance: 03.06.2025

Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editörler – yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise en az iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Peer-Review: Single anonymized - One Internal (Editorial board members) and at least Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Benzerlik Taraması: Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism Check: It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Atıf/Cite As: Midilli, Muharrem. “Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Tertibi: Erken Tarihli Nüshalar Üzerine Bir İnceleme”.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 68 (2025): s. 31-74

DOI: 10.15370/maruifd.1667170

***Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Tertibi:* Erken Tarihli Nüshalar Üzerine Bir İnceleme**

The Arrangement of *Fatâwâ Ali Efendi*: An Examination on Early Manuscripts

Öz: Fetvahâne nezdinde muteber kabul edilen fetva mecmuaları arasında önemli bir yere sahip olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatında cem ve tertip edilmiştir. Mecmuanın cem ve tertip sürecine dair yeterince aydınlatılamamış noktalar fetva literatüründe bazı aidiyet hatalarına yol açmıştır. Özellikle mecmuanın matbu nüshalarından farklı tertipte olan kimi nüshaları müstakil eser zannedilip başka müftülere atfedilmiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin cem ve tertip sürecine odaklanan bu makale, erken tarihli nüshaları mehir babı örneğinde karşılaştırmakta ve nüshaların temelde iki ayrı tertip etrafında geliştiklerini gösteren kanıtlar sunmaktadır. Mecmuanın cem ve tertip sürecinde iki ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar Ali Efendi'nin ilk şeyhülislâmlık yıllarında fetva emini olan Kerebneşi Mustafa Efendi ve öğrencisi Gelibolulu Mahmud Efendi'dir. Fetvahâne'de müsevvit olarak göreve başlayan Mahmud Efendi hocasının teşviki ve yönlendirmesiyle Ali Efendi'nin fetvalarını belli bir tertibe göre derlemeye başlamış ve görevini hocası emninlikten ayrıldıktan sonra da sürdürmüştür. Bu süreçte *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin ilk nüshalarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Makalede ilk nüshaların ve sonraki kopyalarının tertibi "birinci/eski" olarak nitelenmiştir. Zaman içinde genel başlıklar altında birikmeye devam eden fetvalar arandığında bulunamaz hâle gelince Mahmud Efendi mecmuayı yeniden tertip etmiştir. Yeni tertibin hâkim olduğu bazı nüshalarda "tertib-i sâni" ve "tertib-i cedîd" kayıtları bulunmaktadır. İkinci/yeni tertip nüshalar birinci/eski tertip nüshalardaki fetvaların gözden geçirilmesi ve bazı ekleme-çıkarmalarla birlikte en az iki kat artırılan alt başlıklar altında yeniden dizilmesiyle meydana getirilmiştir. Neticede iki tertip arasında farklı mecmualar oldukları izlenimi verecek derecede görünüm farklılıkları ortaya çıkmıştır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin derlenme sürecinin bu şekilde iki ayrı tertip etrafında ortaya çıkan ve gelişen nüshalarla ilişkilendirilmesi, nüshalarının doğru şekilde sınıflandırılması ve müellif-aidiyet ilişkilerinin daha sağlam temellere oturtulması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fetva, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Çatalcalı Ali Efendi, Tertip

Abstract: *Fatâwâ Ali Efendi*, one of the four *fatwâ* (Islamic legal opinion) collections recognized as authoritative by the *Fatwâhâne*, was completed and copied in the life of Shaykh al-Islam Ali Efendi (d. 1103/1692). It was widely reproduced throughout the 12th/18th century and was printed in more than ten editions from the following century onwards. Hundreds of manuscripts and printed copies are preserved in libraries. The development and interrelationship of the copies produced during the compilation and arranging process of the *Fatâwâ Ali Efendi* have led to some attribution errors in *fatwâ* literature. In fact, some copies of the *Fatâwâ*, which differ in arrangement from the commonly accepted version, have been mistakenly attributed to other muftis. This article focuses on the process of compilation and arrangement of the *Fatâwâ*, providing evidence that it was in fact produced in two

distinct arrangements at different times. It also analyzes and classifies its early copies according to their respective arrangement. Although nearly all available manuscripts of the *Fatāvā* have been examined, the majority of those studied date from within two decades of Ali Efendi's death, as they are closer to the original process of compilation and arrangement. In comparing the manuscripts, the first and last chapters were considered, along with the chapter on *mahr* (dowry), which was randomly selected as a sample. Two key figures played a significant role in the compilation and arrangement of *Fatāvā Ali Efendi*: Kerebneshī Mustafa Efendi (d. 1093/1682), who served as the chief *fatwā* officer during the first third of Çatalcalı Ali Efendi's tenure as shaykh al-Islam, and his student Gelibolulu Mahmud Efendi (d. 1120/1708), who began working as a clerk of *fatwās* under him. With the encouragement of his teacher, Mahmud Efendi started compiling Ali Efendi's *fatwās* in a structured manner and continued this work after his teacher left office. Over time, as the *fatwās* originally grouped under broad headings- became disorganized and difficult to locate, Mahmud Efendi restructured the collection. This revised arrangement, described in some copies as the "second" or "new" version, was completed in 1104 (1692), five months after Ali Efendi's death. Copies produced before this date follow the first (old) arrangement, which served as the foundation for subsequent *fatwā* manuscripts. Recognizing that *Fatāvā Ali Efendi* developed around these two primary arrangements is essential for accurately establishing the origins and classification of its copies.

An examination of the manuscript copies of *Fatāvā Ali Efendi* in various libraries reveals that they exist in two primary arrangements. The first-arrangement served as the foundation for compiling the *fatwās*, and the second was completed on Muharram 8, 1104 (September 19, 1692). In this study, copies following the arrangement completed on this date are referred to as the "second/new-arrangement" based on the terms "thānī" and "jadīd" found in some manuscripts. Meanwhile, copies adhering to the earlier arrangement are designated as the first/old order. The earliest known copies of the first-arrangement were completed and inscribed in the life of Ali Efendi. Although these copies share common structural features, such as the subheading system and the arrangement of *fatwās*, they exhibit minor variations in secondary aspects. Within this context, it appears that the first-arrangement developed around three main copies. By contrast, the second-arrangement copies are more standardized. The earliest dated manuscript in this arrangement is from 1106/1694. However, several undated manuscripts, which contain records of compilation and arrangement transferred from the original copy, deserve particular attention, as they may represent some of the earliest examples of this second-arrangement. Among these, The Tevfik Efendi copy dated 1115/1704 is especially noteworthy due to its extensive network of influence and its role as one of the primary sources for the printed edition. The second-arrangement copies were produced by revising the *fatwās* from the first-arrangement, incorporating additions and omissions, and restructuring the *fatwās* under subheadings -often doubling their number. As a result, the two arrangements differ significantly in appearance, at times to the extent that they seem like entirely separate collections. Given that each arrangement contains *fatwās* absent from the other, it is crucial for studies on *Fatāvā Ali Efendi* to consider both arrangements to achieve a comprehensive understanding of the text.

Keywords: Islamic Law, *Fatwā*, *Fatāvā Ali Efendi*, Çatalcalı Ali Efendi, Arrangement

Giriş

Fetâvâ-yı Ali Efendi, Fetvahâne'nin muteber kabul ettiği dört fetva mecmuasından biridir. Bazı yazma nüshalarında “küçük” lakabıyla anılan¹ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvalarını içermektedir. Fetvahâne'nin muteber kabul ettiği diğer üç mecmuadan (*Feyziyye*, *Behce*, *Netice*) daha eski ve hacimlidir.² En erken nüshaları Ali Efendi daha hayatta iken ortaya çıkmış ve 12./18. yüzyıl boyunca yaygın şekilde istinsah edilmiştir. Bir sonraki yüzyıldan itibaren ondan fazla baskısı yapılmış ve yakın zamanda Türkçe çeviri yazı olarak neşredilmiştir.³ Kütüphanelerde yüzlerce yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır. Nüshalarının şöhreti ve yaygınlığı sebebiyle gerçekte Ali isimli başka müftülere ait olan kimi fetva mecmuaları Çatalcalı Ali Efendi'ye ait zannedilmiştir.⁴ Birçok şeyhülislâm monografisi gibi *Fetâvâ-yı Ali Efendi* de fetva eminleri ve müsevvitler tarafından cem ve tertip edilmiştir. Cem ve tertip sürecinde ortaya çıkan nüshaların gelişimi ve birbiriyle ilişkisine dair şimdiye kadar yeterince aydınlatılamamış noktalar, fetva literatüründe bazı aidiyet ve değerlendirme hatalarına zemin hazırlamıştır. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin baskıya esas alınan mütedavil nüshasından farklı tertipte olan kimi nüshaları müstakil eser zannedilerek başka müftülere nispet edilmiş,⁵ *Fetâvâ*'nın

- 1 *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin bazı nüshalarının zahriyelerinde “Min Fetâvâ meşâyihi'l-İslâm Ali Efendi es-sagîr” (Yazma Bağışlar, 05193, 0b-305a) ve “Ali Efendi sagîr” notu bulunmaktadır (Diyanet, 005222, 1b-290b). “Sagîr” lakabı 16. yüzyılın etkili şeyhülislâmı Zembilli Ali Efendi'ye (ö. 932/1526) ya da Çatalcalı'nın kendi asrında yaşça daha büyük başka bir Ali Efendi'ye nispetle kullanılmış olmalıdır.
- 2 Bu dört mecmuanın bölümleri ve fetva sayılarının bir mukayesesi için bk. Esra Kılavuz Eser, “17. Yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetvaları Işığında Fıkıh Düşüncesi”, (doktora tezi), 44-45.
- 3 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Kılavuz Eser, İstanbul: İsar Yayınları, 2021.
- 4 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonunda bulunan 01071 numaralı bir mecmua (1b-228b) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanında Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin fetva kitabı olarak kaydedilmiştir. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/184015> (27.03.2025). Mecmuanın iç kapağında “Fetâvâ-yı Ali Efendi bâ tertib-i Derviş Muhammed” kaydı bulunmaktadır. Mukaddimesinde Derviş Muhammed b. Hasan el-İstanbulî'nin ifadelerine göre 1040/1630-31 tarihinde kadılık (*niyâbet*) hizmeti için Akkirman'a vardığında şehrin müftüsü iken vefat etmiş olan Ali Efendi'nin kalemıyla yazılmış perişan hâldeki fetva evrakını derleyip düzenlemiştir. Fetvalar Çatalcalı Ali Efendi'ye değil, Akkirman müftüsü Ali Efendi'ye aittir. Aynı veri tabanında mecmuanın Bursa İnebey Kütüphanesi Orhan koleksiyonunda bulunan 546 numaralı nüshası (0b-356a) da Çatalcalı Ali Efendi'ye nispet edilmiştir. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/35688> (27.03.2025). *Fetâvâ-yı Ali Efendi* isimle Çatalcalı Ali Efendi'ye nispet edilen başka bir mecmua İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde bulunmaktadır (I. Kısım, 237, 1b-150b; II. Kısım, 232, 1b-166a). Ancak mukaddimedeki bilgilere göre mecmua, Ali b. İbrahim el-İmâdî'nin (ö. 1171/1758) Şam müftüsü iken verdiği fetvalarını içermektedir. Fetvalar müftünün oğlu Hamid tarafından derlenmiştir. Derleyicinin ifadelerine göre fetvaları müsvedde olarak bulmuş, tekrarları çıkarmış ve beyaza çekip fıkıh bablarına göre tertip etmiştir. Mecmuanın ismini *Feyzül-kerîm el-hâdî* koymuştur. Sonundaki istinsah kaydına göre mecmua Şeyh İbrahim en-Nablusi tarafından 10 Zilhicce 1129/15 Kasım 1717 tarihinde Çarşamba günü yazılmıştır.
- 5 Osmanlı fetva literatüründe *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* olarak bilinen mecmuanın gerçekte *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin nüshalarından biri olduğu tespit edilmiştir. Muharrem Midilli, “Osmanlı Fetva Literatüründe Aidiyete İlişkin Bir Tashih: Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Kısa Bir Versiyonu Olarak Fetâvâ-yı Karaçelebizâde”,

muhtasarı sanılmış⁶ veya *Fetâvâ* üzerine yapılan çalışmalar kapsamında değerlendirilmiştir.⁷ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin cem ve tertip sürecine odaklanan bu makale, *Fetâvâ*'nın farklı zamanlarda temelde iki ayrı tertip olarak meydana getirildiğini gösteren kanıtlar sunmakta ve erken tarihli nüshaları analiz edip ait oldukları tertibe göre sınıflandırmaktadır. Çalışma kapsamında *Fetâvâ*'nın yazma nüshalarının hemen tamamı taranmış olmakla birlikte cem ve tertip sürecine daha yakın oldukları için çoğunlukla Ali Efendi'nin vefatından itibaren yirmi yıl içinde istinsah edilmiş olan nüshalar kullanılmıştır. Nüshaların karşılaştırılmasında ilk ve son bölümlerin göz önünde bulundurulması yanında mehir babı örneklem olarak seçilmiştir. Sonuçlar mehir babından ziyade nüshaların bütünü için önemli olduğundan örneklem makalenin başlığına dâhil edilmemiştir.

Çatalcalı Ali Efendi 1084/1674 yılında şeyhülislâm olmuş ve 1097/1686 yılında azledilene kadar binlerce fetva vermiştir. 1103/1692 yılında ikinci defa tayin edildiği şeyhülislâmlık makamında birkaç ay kaldıktan sonra 2 Şaban 1103/19 Nisan 1692 tarihinde vefat etmiştir.⁸ Fetvalarının büyük bir kısmı *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ismini taşıyan mecmualarda bulunmaktadır. Orijinal fetvalarının toplanıp yapıştırıldığı mecmualar da vardır.⁹ *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerinde tez, kitap, makale ve madde türlerinde çalışmalar yapılmış olmakla birlikte cem ve tertip süreci yeterince ele alınmamıştır. Mecmua üzerine yapılmış monografik bir tez çalışmasında tertip sürecine kısaca değinilmiş olsa da sürece ışık tutan kayıtlar eldeki nüshalarla bağlantılı bir şekilde okunmamıştır. Çalışmada *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birçok nüshasının sonunda tekrarlanan ferağ kaydı değerlendirilirken başlangıçta belli bir tertibe göre derlenmeyen fetvaların zamanla istifade edilemez hâle gelmesi üzerine düzene sokulduğu ifade edilmektedir.¹⁰ Gerçekten kayıtta eldeki fetvaların (yeniden) düzene sokulması istifade imkânını artırma amacıyla ilişkilendirilmektedir. Ne var ki, kayıtta fetvaların başından beri belli bir tertibe göre derlendiğini ifade eden kısım atlandığı için (yeni) tertibin tamamlandığı 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihinden önce üretilmiş nüshalar ve sonraki kopyaları doğru şekilde değerlendirilememiştir. Başka bir ifadeyle *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin belirtilen tarihten önce meydana getirilmiş ve daha sonra çoğaltılmış olan -aşağıda eski/birinci tertip olarak isimlendirdiğim- nüshalarının cem ve tertip süreciyle ilişkisi göz ardı edilmiştir. Oysa birçok nüshada yeni/ikinci

615-628. Bu çalışma kapsamında yapılan incelemeler *Fetâvâ-yı Karahisârî* başlıklı mecmuanın (Nadir Eserler, 00924, 5b-285b) da *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin nüshalarından biri olduğunu göstermektedir.

6 Çatalcalı Ali Efendi, *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1b-224b.

7 Emine Arslan, "Nukûllü Fetva Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri", (doktora tezi), 73. Bu araştırmada *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi* isimli mecmua (Manisa İl Halk Ktp. 1419, 1b-224b) "*Fetâvâ-yı Ali Efendi* Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlığı içinde zikredilmektedir.

8 Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3: 1934.

9 *Fetâvâ-yı Şerîfe Asılları*, Nadir Eserler, 2112, 1a-108b.

10 Kılavuz Eser, "17. Yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetvaları Işığında Fıkıh Düşüncesi", 29-30.

tertip olduklarını gösteren kayıtların da işaret ettiği üzere fetvaların derlenme sürecinin farklı zamanlarda ortaya çıkan iki temel çıktısı olduğu¹¹ fark edilmeden cem ve tertip süreci doğru anlaşılamaz, nüshalar birbirinden ayırt edilemez, aralarındaki şekil ve içerik farklılıkları açıklanamaz. Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin yukarıda sözü edilen Türkçe çeviri yazı çalışmasında birinci ve ikinci tertip nüshalar birbirinden ayırt edilemediği için yazma nüshalarda yer alan birçok fetvanın matbu nüshalarda bulunmama sebebi anlaşılamamıştır.¹² Bu makale *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin cem ve tertibine ilişkin kayıtları erken tarihli nüshalar eşliğinde okumakta, nüshaları betimleyip analiz etmekte ve ait olduğu tertibe göre sınıflandırmaktadır.

1. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Tertip Süreci

Catalcalı Ali Efendi'nin uzun şeyhüslâmlığı boyunca verdiği fetvalar, daha hayatta iken cem ve tertip edilmiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin -aşağıda özellikleri açıklanacak olan- 1102/1691 tarihli nüshası Şeyhüslâm'ın ilk dönemi bittikten beş sene kadar sonra henüz ikinci dönemi başlamadan tamamlanmıştır. Asıl nüsha olduğuna dair bir işaret taşımadığı için daha erken tarihli nüshalardan kopyalanmış olmalıdır.¹³ *Fetâvâ*, Şeyhüslâm'ın vefatından tam beş ay sonra; 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihinde yeniden tertip edilmiştir. Bu yeni tertibin hâkim olduğu en az sekiz nüshanın sonunda tekrarlanan aşağıdaki fe-rağ kaydı cem ve tertip sürecine ilişkin önemli bilgiler içermektedir:

Merhum Şeyh Muhammed Efendi'nin oğlu Hazreti Mevlâ Merhûm Şeyhüslâm Ali Efendi'ye ait olan bu Fetâvâ-yı şerîfe-i muhtârenin tertibinin tamamlanması, câmiî ve mürettibi, Samed olan Rabbinin rahmetine muhtaç bir kul olan

-
- 11 Aşağıda görüleceği üzere birinci ve ikinci tertibin tipik özelliklerini tam olarak taşımayan nüshalar olduğu gibi hiçbir tertip içinde yer almayan nüshalar da vardır. Amasya Beyazıt Kütüphanesinde bulunan bir nüsha (Gümüşhacıköyü, 199, 1-513), Ali Efendi'nin fetvalarını içermekle birlikte benzerine rastlanmayan bir tertibe sahiptir. Birinci ve ikinci tertip nüshaların "Kitâbü't-tahâre" bölümünde 7-8 fetva varken bu nüshada 11 fetva bulunur. Bazı fetvalar bir sonraki "Kitâbü's-salât"tan alınmıştır. İstinsah tarihi bulunmayan nüshanın zahriyesinde "Fetâvâ-yı Muhammed Efendi" yazmaktadır.
 - 12 Çalışmanın önsözünde matbu nüshalardan farklı bir şekilde tertip ve tasnif edildiği belirtilen iki yazma nüshada (1065, 2303) matbu nüshada bulunmayan 220 fetvanın tespit edilip metne eklendiği ifade edilmektedir. Bu nüshalar aşağıda birinci/eski tertip nüshaların birinci ve ikinci gurubunda zikredilmiştir. Ancak birinci/eski tertibin üçüncü grubunda zikredilen nüshalar -ki diğer iki gruptaki nüshalara göre genellikle daha fazla fetva içerirler- dikkate alınmamış görünmektedir. Bu nedenle *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin diğer yazma nüshalarında yer alan fakat matbu nüshalarında bulunmayan fetvaların sayısı 220'den çok daha fazladır.
 - 13 1102/1691 tarihli nüshanın muhtasarı görünümünde olan başka bir nüshanın ilk eser olarak yer aldığı bir mecmuada ikinci eser Ramazan 1098/Temmuz 1687 tarihinde kopyalanmış ve üçüncü eser Cemâziyelevvel 1109/Kasım 1697 tarihinde cem ve itmam edilmiştir. Bu durumda yazmanın birinci eseri olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (yanlışlıkla *Fetâvâ-yı Karaçelebizâde* olarak adlandırılmıştır) daha erken tarihli olmalıdır. Eğer böyleyse istinsah tarihi Ali Efendi'nin ilk şeyhüslâmlık dönemine kadar geri gidebilir. Midilli, "Osmanlı Fetva Literatüründe Aidiyete İlişkin Bir Tashihi: Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Kısa Bir Versiyonu Olarak Fetâvâ-yı Karaçelebizâde", 617.

Gelibolu doğumlu Mahmud b. Muhammed'in -Allah ona ve ebeveynine mağfiret etsin ve ihsanda bulunsun- elinde gerçekleşmiştir. Bu cem, tehzib, tecnis ve tertibe Mevlâ müşârûn-ileyh zamanında fetva emini olduğunda ve görevinin zorlukları arttığına üstadım, Kerebneşi olarak bilinen Mustafa Efendi sebep olmuştur. Allah rahmet eylesin, bana olan derin şefkati ve hüsnizannı sebebiyle bazen beni meydana gelen yeni olayların (*vâkıat*) mevcut hukuki çözümlerdeki (*mesâil*) yerlerinin araştırılması hususunda istihdam etmiş ve soru soran kimse'nin (*sâil*) yazdı[rıldı]ğı suretlerin müsveddesini çıkarma hususunda teşvik etmiştir. Bu vesileyle yanımda tertip edilmiş suretler birikti. Yalnız suretlerin tertibi bu [yeni] tertip gibi değildi. Sonra üstadımın görev süresi bitti ve eminlik başkasına verildi. Benim mevcut görevim önceki minval üzere devam edince suretlere eklenmeye uygun olanları ilave ettim. Sonra mesele müsveddelerinin çoğaldığını ve soru soranın istediği [cevabı] bulmanın zorlaştığını görünce fasılları artırarak tertibi değiştirdim. Bunu tertip bütünüyle tamamlandığında (*tehzib*) ilk bakışta tekrar gibi görünecek meseleleri çıkarmaya yeltenmeden yaptım. Zira [tekrar gibi görünen] meseleler hakkında iyice düşünen kişi benzerlerinde olmayan eşsiz faydalar ve maksatlar bulur. Allah'tan ümidim âhirette güzel karşılık, [fetvalara] bakanlardan ümidim tertipte tarafımdan sadır olan eksik ve hataları keremlerinin lütfuyla örtmeleri ve beni dua ile hatırlamalarıdır. O, dünyada ve ahirette bana yeter. Bu [tertiple] hicri 1104 senesinde Muharrem-i harâmın sekizinci günü gerçekleşmiştir.¹⁴

Kayıtta Şeyhülislâm Ali Efendi'nin fetvalarının Gelibolulu Mahmud b. Muhammed (ö. 1120/1708) tarafından cem ve tertip edildiği belirtilmektedir. Sonraki satırlarda yer alan birinci tekil şahıs anlatım, ifadelerin Mahmud Efendi'ye ait olduğunu göstermektedir. Mahmud Efendi, hayatının çeşitli dönemlerinde müsevvit, müderris, kadı ve fetva emini olarak çalışmış bir âlim ve bürokrattır. Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731) Mahmud Efendi'nin fetva emini Kerebneşi Mustafa Efendi'ye (ö. 1093/1682) intisap ederek müsevvit tayin edildiğini ve Şeyhülislâm Ali Efendi'den mülâzım olduğunu yazdıktan sonra kırk akçe medreseden Sultan Selâm-i Kadîm Medresesine yükselen müderrislik kariyeri, Kudüs, Galata ve Bursa kadılıkları ile Şeyhülislâm Ebûsaîdzâde Feyzullah (ö. 1110/1698) ve Paşmakçızâde Seyyid Ali (ö. 1124/1712) zamanlarındaki fetva eminliği hakkında bilgi verir.¹⁵ Mahmud Efendi'nin ifadelerine göre fetvaları toplama, düzeltme, benzer fetvaları

14 Bu ferağ kaydının zikredildiği nüshalar şunlardır: Nuruosmaniye, 02016, 242b; Beyazıt, V1507, 235b; Esad Efendi, 01082, 204a; Yeni Cami, 00647, 215b; Mihrişah Sultan, 00137, 225a; Adnan Ötügen, 06 Hk 2593/1, 298a; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 155, 274a; İstanbul Müftülüğü, 160, 253b.

15 Şeyhî Mehmed Efendi'nin verdiği bilgiye göre Mahmud Efendi tahsilini tamamladıktan sonra fetva emini Mustafa Efendi'ye intisap ederek müsevvit tayin edildi ve Şeyhülislâm Ali Efendi'den mülâzım oldu. Kırk akçe medreseden mazul iken Kovacı Dede (1094/1683) ve Ferhat Paşa (1098/1686) medreselerinden sonra atandığı (1099/1688) Ümmü'l-veled Medresesi'nde görev yaparken 1101/1690 yılında Ebûsaîdzâde Feyzullah Efendi şeyhülislâm olunca fetva emini tayin edildi. Kısa süre içinde sırasıyla Şeyhülislâm Zekerriyya Efendi Medresesi'ne 1101/1690, Sahn medreselerinin birine (1102/1691), Kılıç Ali Paşa (1103/1691) ve Sultan Selâm-i Kadîm (1105/1693) medreselerine yükseldi. Kudüs (1106/1695) ve Galata

bir araya getirme ve tertip etme işlemine sebep olan kişi, Ali Efendi'nin -ilk- şeyhülislâm-lığı döneminde fetva emini olan hocası Kerebneşi Mustafa (b. Ahmed er-Rûmî) Efendi'dir. Mustafa Efendi, Rumeli Vilayetine Kerebneş¹⁶ isimli kasabasında doğup öğrenim görmek üzere İstanbul'a gelmiş ve Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'den (ö. 1088/1678) mülâzemet almıştır. 1081 yılının Muharrem'inde (1670 Mayıs-Haziran) Sekban Ali Medresesi'ne müderris atandığında uygun görüldüğü fetva eminliğini, 1089 Şaban'ında (1678 Eylül-Ekim) Selanik kadısı olduğunda bırakmıştır. Fetva eminliği Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin şeyhülislâmlık döneminin son yıllarına, Ali Efendi'nin şeyhülislâmlık döneminin ilk yıllarına rastlamaktadır.¹⁷ Şeyhî'nin verdiği bu bilgilere göre Mustafa Efendi, Minkârîzâde'nin 15 Zilkâde 1084/21 Şubat 1674 tarihinde azline kadar yaklaşık 3 yıl 9 ay; Ali Efendi'nin şeyhülislâm olmasından sonra 1089 Şaban/1678 Eylül-Ekim tarihine kadar yaklaşık 4 yıl 7 ay olmak üzere 8 buçuk yıla yakın fetva eminliği yapmıştır. Mahmud Efendi ile Mustafa Efendi'nin ortak mesailer, ikincisinin Selanik kadısı olup emniyetten ayrıldığı 1089/1678 yılına kadar devam etmiş görünmektedir.

Mahmud Efendi'nin anlatımına göre Mustafa Efendi, Ali Efendi'nin fetva emini iken fetva işleri çok arttığı için zaman zaman kendisini istihdam etmiş; meydana gelen yeni olayların mezhep kaynaklarındaki yerlerini araştırması hususunda görevlendirmiş ve müsteftiler için yazılan fetva suretlerinin çıkarılması hususunda teşvik etmiştir. Kütüphanelerde Mahmud Efendi'ye nispet edilen ve Hanefi kaynaklardan yapılmış Arapça nakillerden oluşan *Vâkıât* isimli mecmua,¹⁸ bu görevlendirmenin ürünlerinden olmalıdır. Mecmuanın mukaddimesinde *vâkıâtın* fetva eminliğiyle meşhur Gelibolulu Mahmud Efendi tarafından vefatına kadarki süreçte cem edildiği belirtilmektedir.¹⁹ Kütüphanelerde Mustafa Efendi'ye nispet edilen benzer mecmualara da rastlanır. Mecmuaların sonunda

(1114/1702-3) kadılıklarında bulundu. Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi 1115/1704 yılında şeyhülislâm olunca ikinci defa fetva emini oldu. 1118/1706 yılında Kite kazası eklenerek Bursa kadılığına tayin edildi. Bir sene sonra emekli oldu. 10 Şevval 1120/23 Aralık 1708 tarihinde vefat etti. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3: 2477-79.

16 Fetva mecmualarında Mustafa Efendi bu kasabaya nispetle daha çok Kerebneşi (Krebneşi? Grebneşi?) olarak anılır. Mecmualarda Kerenbeşi, Kerenişi ve Kerebnişi gibi vecihlere de rastlanır. Makalede orijinal kullanımların geçtiği yerler dışında Kerebneşi veçhi tercih edilmiştir.

17 *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'da anlatılana göre Mustafa Efendi, İstanbul'da Dersiâm Salih Efendi'den ders aldıktan sonra Şeyhülislâm Minkârîzâde'nin âsitanesine intisap ederek tahsilini ilerletti ve ondan mülâzemet aldı. Kırk akçe medreseden mazul iken 1080/1669 yılında Bazırganbaşı Medresesi'ne tayin edildi. Aynı yılın Cemâziyelâhîr'inde Hezargrad müftüsü oldu. 1081/1670 yılında Sekban Ali Medresesi'ne tayin edildi ve aynı zamanda fetva emini oldu. 1083/1672 yılında Muhammed Ağa Medresesi'ne, 1084/1673 yılında Sahn-ı Seman medreselerinden birine, 1085/1674 yılında Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne, 1086/1675-6 yılında Haseki Sultan Medresesi'ne ve 1088/1677 yılında Süleymaniye medreselerinden birine tayin edildi. 1089/1678 yılında Selanik kadısı oldu ve fetva eminliği Ataullah Muhammed Efendi'ye verildi. 1091/1680 yılında mazul oldu. Atandığı Mısır kadılığına giderken 1093 Receb'inde (1682 Temmuz-Ağustos) Belen denilen yerde vefat etti. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1: 1239-40.

18 Mahmud Efendi, *Vâkıât*, 1b-261a.

19 Mahmud Efendi, *Vâkıât*, 1b.

Şeyhülislâm Ali Efendi'nin zamanında vaki olan meselelerin suretlerinin cevaplarıyla birlikte tamam olduğu ve Kerebneşi/Kerenbeşi diye meşhur olan Mustafa tarafından toplanıp tertip edildikleri belirtilir.²⁰ Mahmud Efendi bir yandan da müsteftilerin yazdırdığı fetvaların suretlerini belli bir tertibe göre cem etmiştir. Hocası emninlikten ayrıldıktan sonra da vazifesine devam etmiş ve mecmuaya yeni fetvalar eklemiştir. Zamanla mevcut tertipte başlıklar çok genel kalıp farklı meselelere dair fetvalar iç içe geçmiş ve arandığında bulunamaz hâle gelmiştir. Bunun üzerine fasılları çoğaltarak mecmuanın tertibini değiştirmiştir. Mahmud Efendi'nin ifadeleri, Ali Efendi'nin fetvalarının en az iki tertibi bulunduğunu göstermektedir. Birincisi fetvaların en başından beri derlendiği tertiptir. Nitekim yanında tertip edilmiş suretler biriktiğini fakat tertibin bu (yeni) tertip gibi olmadığını (“*kad ictemeat indî bi-hâza't-takrîb suver mürettebe lâ ke-hâza't-tertib*”) belirtmektedir. Suretlerin derlendiği birinci tertibin eldeki hazır şablona göre yani klasik fıkıh kitaplarının ana bölümleri ve önemli alt başlıklarına göre şekillendiği tahmin edilebilir. Zaman içinde eklenen yeni fetvalar sebebiyle başlıklar çok genel kalıp aranan fetvaların yerini bulmak zorlaşınca alt başlıkları artırmak gerekmiştir. Alt başlıkların artırılması fetvaların ilgili oldukları temalara göre yeniden dizilmesini gerektirecektir.

Ferağ kaydının sonunda cem ve tertip işleminin 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihinde tamamlandığı ifade edilmektedir. Cem ve tertip işlemi Mustafa Efendi'nin vefatından yaklaşık 10 yıl, Ali Efendi'nin vefatından 5 ay sonra gerçekleşmiştir. Mahmud Efendi o sırada Kılıç Ali Paşa Medresesi'nde müderristir. Daha önce fetva emini olduğu (1101/1690) Ebûsaîd zâde Feyzullah Efendi, Çatalcalı Ali Efendi'nin kısa süren ikinci döneminden sonra getirildiği ikinci şeyhülislâmlık (1103/1692-1105/1694) dönemindedir. Mahmud Efendi bu süreçte görevden ayrılmadıysa *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin cem ve tertibini fetva emini olarak tamamlamıştır. Anlaşılmaktadır ki *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin tertibinde asıl mesai Mahmud Efendi'ye aittir. Suretlerin cem ve tertibiyle bizzat meşgul olmuş, Mustafa Efendi emninlikten ayrıldıktan sonra da çalışmalarına devam etmiş ve yeni tertibi onun vefatından yıllar sonra tamamlamıştır. Bu durum birçok nüshada tertibin neden sadece Mahmud Efendi'ye nispet edildiğini açıklamaktadır. Bazı nüshaların fihristinin başına “Fihris-i Fetâvâ-yı Ali Efendi eş-şehîr bi-tertib-i Mahmûd Efendi”,²¹ “Hâzâ fihrist min *Fetâvâ Ali Efendi* tertîb-i Mahmûd Efendi”²² ve “Fihris-i Fetâvâ-yı merhûm Şeyhülislâm Ali Efendi ba-tertib-i Şeyhülislâm merhûm Mahmûd Efendi”²³ ibareleri eklenmiş, bir diğerrinin ferağ kaydına

20 Kerebneşi, *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, İstanbul Müftülüğü, 185, 313b; *Fetâvâ'l-Karanbişi*, Hâmidîye, 609, 313a; *Fetâvâ'l-Kerenbişi*, Cârullah, 958, 306a. Kerebneşi'ye nispet edilen diğer mecmualar şunlardır: *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Diyanet, 001257, 1b-321b; *Fetâvâ-yı Kerenbeşi*, Laleli, 01275, 2b-319b; *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Hafid Efendi, 00106, 1b-334b. Kerebneşi'ye nispet edilen Türkçe mecmualar da vardır: 1. *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Diyanet, 006793-1, 1b-189a. 2. *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Diyanet, 001247, 1b-207a.

21 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Bursa İnebey, 1079, 1b-239a.

22 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler, BY0000004071, 0b-321a.

23 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, 004445, 0b-349b.

“eş-Şehîr Mahmud Efendi tertîbi” yazılmıştır.²⁴ Bununla birlikte fetvaların cem ve tertibindeki öncü rolü ve teşviki sebebiyle bazı nüshalarda sadece Mustafa Efendi’ye atf yapılmıştır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’nin bir nüshasının ilk sayfasının başına “Fetâvâ-yı Kerenbîşi” ismi yazılmış fakat sonradan üstü çizilerek altına “Hâzâ Kitâbu Fetâvâ Ali Efendi” ifadesi eklenmiştir.²⁵ Başka bir nüshanın fihristinin başına “Hâzâ fihrist-i Fetâvâ bi-tertîb-i Kerebneşi”²⁶ cümlesini ekleyen kişi tertibin asıl mimarının Mustafa Efendi olduğunu düşünmektedir. Hatta Kerebneşi’nin Ali Efendi olduğunu zannedenler bile olmuştur. Edirne Selimiye Kütüphanesinde yer alan sondan eksik bir nüshanın fihristinin başında “Hâzâ Fetâvâ Kerebneşi Ali Efendi” ifadesi eklenmiştir.²⁷

Fetâvâ-yı Ali Efendi’nin 1115 Zilkâde’sinin ortalarında (20-22 Mart 1704) kopyalanan, kapağının içinde “Hâlen Mekke-i Mükerrerme kadısı Tevfik Efendi es-Seyyid Muhammed Sıddık Efendi’den mütâlâa için ahz olunmuştur, 228” kaydı bulunan ve iç kapağında yeni tertip olduğu belirtilen bir nüshasının fihristinin sonuna eklenen nota göre satır içinde yazılanlar Çatalcalı Ali Efendi zamanında verilen fetvalar olup satır dışında hamîşte yazılanlar ise Ebûsaîdzâde Feyzullah Efendi zamanda verilen fetvalardır. Notun bitiminde yukarıya doğru çapraz bir şekilde Paşmakçızâde Ali Efendi zamanında verilen fetvaların da kitabın hamîşine yazıldığı belirtilmektedir. Hemen altta şu ifadeler bulunmaktadır:

“... Mevlâ el-âlim el-fâzıl el-merhûm Kerebneşi Mustafa Efendi hazretlerinin kalem-i anberin rakamları ile tashih olunup ba’dehu merhûm-i mûmâ ileyhın telâ-mizlerinden olup birkaç defa fetvâ emâneti ile şerafyâb olan Mahmûd Efendi hazretlerinin tertîb eyledikleri fetâvâdır.²⁸”

Buna göre Tevfik Efendi nüshasının satır içinde bulunan fetvalar Kerebneşi Mustafa Efendi tarafından tashih edildikten sonra öğrencisi olan ve birkaç defa fetva eminliğinde bulunan Mahmud Efendi tarafından tertip edilmiştir. Yalnız Kerebneşi Mustafa Efendi 1089/1678 yılında Selanik kadısı olarak tayin edildiğinde fetva eminliğinden ayrıldığı ve Ali Efendi’nin ilk şeyhülsîlâmlığının kalan 8 senesi boyunca başka fetva eminlerinin görev yaptığı düşünülürse nüshadaki bütün fetvaları kendisinin tashih etmediği anlaşılr. Mahmud Efendi’nin birkaç defa fetva emaneti ile şerefyab olduğu söylenirken Ebûsaîdzâde Feyzullah Efendi (1101/1690) ve Paşmakçızâde Ali Efendi (1115/1704) gibi şeyhülsîlâmların zamanındaki eminliği kastedilmektedir. Notta fetvaların tertip edilme işinin Mahmud Efendi’ye nispet edildiği görülmektedir.

Gedizli Mehmed Efendi (ö. 1253/1837) Tevfik Efendi nüshasının hamîşinde kaydedilmiş olan Ebûsaîdzâde ve Paşmakçızâde fetvalarını *Fetâvâ-yı Ali Efendi Zeyli* olarak kaydettiği mecmuanın mukaddimesinde bazı yönlerden tashihe muhtaç şöyle bir açıklama yapar:

24 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt, B9036, 247b.

25 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Serez, 01133, 1b-433a.

26 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Köprülü, 00123, 1b-290b.

27 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Edirne Selimiye, 4952, 1b-169a.

28 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yahya Tevfik, 00162, 1b-82a.

Ma'lûm ola ki Çatalcalı es-Seyyid Ali Efendi hazretlerinin fetâvâ-yı şerifi evvelâ Kerebnîşî Mustafa Efendi emînü'l-fetva iken tertîb olunup mûmâ ileyh ba'de zaman alîl olmakla yerine emînü'l-fetva ta'yîn olunan Fâzıl Mahmûd Efendi mârifetiyle bin [yüz] on üç tarihinde hâlen mütedâvil olan nüsha-i celîle tezyîn ve nev'un âhar vaz olunup bir zaman mürûrunda Mahmûd Efendi hayatta olup Ebûsaîdzâde Feyzullah Efendi hazretlerinin zamânında ve bazı Paşmakçızâde es-Seyyid Ali Efendi zamanında verilen fetvalar olup "Fâzıl Mahmûd Efendi'nin ve üstadı Kerebnîşî Mustafa Efendi'nin tashîhi ile musahhah olup ba'dehu Fâzıl-ı mûmâ ileyh müşârûn ileyh Çatalcalı Ali Efendi'den sonra sâire dahi birkaç defa fetva emîni olmakla şeref bulan mûmâ ileyh Fâzıl Mahmud Efendi hazretlerinin cem eyledikleri fetvalardır" deyu Şeyhülislâm Yahya Tevfik Efendi hattıyla Fetâvâ-yı Ali Efendi Zeyli diyerek kendi tahrîr buyurdukları Ali Efendi Fetâvâsı hâmişine kayd eyledikleri bin altı yüz yirmi dört fetva-yı şerif işbu mecmûaya hatt-ı âcizânem ile nakl olunduktan sonra²⁹

Açıklamaya göre Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları ilk defa Kerebneşî Mustafa Efendi tarafından tertip olunmuştur. Tertip sürecinin Mustafa Efendi'nin gözetiminde başladığı anlatılmak istenmektedir. Ya da açıklama bu mana anlatılmak istenmişse doğrudur. Birinci/eski tertip nüshalar bu sürecin ürünleridir. Mustafa Efendi hastalanıp görevden ayrılınca yerine Mahmud Efendi'nin fetva emini olduğu belirtilmektedir. Ancak yukarıda Şeyhî, Mustafa Efendi'den sonra Atâullah Muhammed Efendi'nin fetva emini olduğunu söylemişti. Zaten Mahmud Efendi de hocasının görev süresi bittikten sonra emninliğin başkasına verildiğini ve kendisinin mevcut görevine devam ettiğini belirtmişti. Açıklamada hâlen mütedavil olan nüshanın 1113/1701-1702 (metinde 1013/1604-1605) yılında Mahmud Efendi tarafından süslendiği ve *nev'un âhar* vaz edildiği söylenmektedir. Hâlen mütedavil olduğu belirtilen nüsha, Tevfik Efendi nüshası gibi 1104/1692-1693 yılındaki tertibe dayanan ve daha sonra baskıya esas alınan nüshadır. Mahmut Efendi'nin elindeki mütedavil nüshayı *nev'un âhar* vaz etmesi elindeki nüshanın hâmişine *Zeyl-i Ali Efendi*'yi kaydetmesi anlamına gelir. Zira mecmuanın iç kapağında "İşbu tahrîr olunan fetvalar me'hazları Fâzıl Mahmûd Efendi'nin Kerebnîşî merhûmdan sonra Ali Efendi fetâvâsını nev'-i âhar izâfesiyle Fetâvâ-yı Ali Efendi ba'de't-tertîb olan fetvâlardır ki Zeyl-i Ali Efendi denilir" kaydı bulunmaktadır. Paşmakçızâde 1115/1704 yılında şeyhülislâm olduğuna göre, fetvaları *Zeyl*'e daha sonra eklenmiştir. Nitekim Tevfik Efendi nüshasında hâmişin Paşmakçızâde'nin zamanında verilen fetvaları da içerdiğini belirten not -sonradan- farklı bir tarzda yazılmış ve araya sıkıştırılmıştır. Açıklamanın devamında Tevfik Efendi nüshasına atıfla fetvaların Mahmud ve Mustafa Efendiler tarafından tashih edildiği ve Mahmud Efendi tarafından cem edildiği belirtilmektedir. Ancak Mahmud ve Mustafa Efendiler tarafından tashih edilenlerle Mahmud Efendi tarafından cem edilenler farklı fetvalardır. Tashih edilen fetvalar Tevfik Efendi nüshasının satır içinde olanlardır. Zira Ebûsaîdzâde

29 Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Zeyl-i Fetâvâ-yı Çatalcalı Ali Efendi*, 1b.

ve Paşmakçızâde'nin hamışteki fetvaları, daha önce vefat etmiş olan Mustafa Efendi tarafından tashih edilemezdi. Cem edilenler ise sözü edilen şeyhülislâmların fetvalarıdır. Nitekim mecmuanın iç kapağında “Zeyl-i Ali Efendi deyu Fâzıl Mahmûd Efendi cem ettiği bu fetvalara *Zeyl-i Ali Efendi* deyu tesmiye ederler” kaydı bulunmaktadır. Gedizli Mehmed Efendi, Ebûsaîdzâde ve Paşmakçızâde'nin toplam 1624 fetvasını Yahya Tevfik Efendi'nin bizzat yazdığı *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin hamışine zeyl olarak kaydettiğini ve kendisinin de hamışteki bu fetvaları mecmuaya naklettiğini ifade etmektedir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihli tertibini takip eden bazı nüshaların iç kapaklarında ve zahriyelerinde bulunan “tertîb-i cedîd” ve “tertîb-i sâni” kayıtları önemlidir.³⁰ Belli ki bu tarihte tamamlanan tertip öncesine nispetle ikinci/yeni sayılmıştır. Buna göre belirtilen tarihten daha erken nüshalar -ve onlardan çoğaltılan diğerleri- eski/birinci tertip olarak nitelenebilir. O hâlde 1102/1691 yılında tamamlanmış olan nüsha³¹ ve onun tertibinde olanlar eski/birinci tertiptir. Ebûsaîdzâde Feyzullah Efendi'nin ilk şeyhülislâmlığı zamanında Çatalcalı Ali Efendi İstanbul'da iken istinsah edilmiş olan bu nüsha, o sırada fetva emini olan Mahmud Efendi'nin merhum Mustafa Efendi ile başladığı derleme faaliyetinin yeni tertip öncesi çıktıları arasında yer almaktadır. Nitekim 5 Ramazan 1104/10 Mayıs 1693 tarihinde istinsah edilmiş olan birinci tertip bir nüshanın ilk sayfasında “Fetâvâ-yı Ali Efendi alâ vefk-ı Mahmud Efendi gufira le-huma” ifadesi bulunmaktadır.³² Yine Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin el-Hac Mustafa b. eş-Şeyh Muhammed tarafından 14 Şaban 1121/ 19 Ekim 1709 tarihinde istinsah edilmiş olan birinci tertip bir nüshasının³³ iç kapağında ve sırtında “Kitâb-ı Fetvâ-yı Kerenîşî” kaydı vardır. Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan ve daha çok birinci tertip özelliği gösteren bir nüshanın sonunda “...emîn-i esbak merhûm Kerebneşî ... tertibi üzere” olduğu kaydedilmiştir.³⁴ Fihristinin bittiği sayfanın karşı yüzüne “Hâzâ Kitâbu Fetvâ-yı Kerenbîşî rahimehullahu aleyhi rahmeten vâsiaten” ibaresi eklenmiştir. Görüldüğü üzere ikinci/yeni tertipten önce tamamlanmış olan nüsha, sonraki kopyaları üzerinden Mahmud ve Mustafa Efendi ile ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmada 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihinde tamamlanan tertibe sahip olan nüshalar, birçoğundaki “sâni” ve “cedîd” kayıtlarından hareketle ikinci/yeni tertip; belirtilen tarihten önce üretilen nüshanın tertibinde olanlar ise birinci/eski olarak nitelenmiştir.

30 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Esad Efendi, 01082; Yahya Tevfik, 00162; Konya Yazma Eserler, BY0000006501, 1b-270; Yazma Bağışlar, 05260.

31 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Esad Efendi, 01065-001, 1b-238a.

32 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Hazreti Nasuhi Dergâhı, 00077, 1b.

33 Kerebneşî, *Fetâvâ-yı Kerebneşî*, Diyanet, 001222, 0b-273a.

34 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı, 000378, 225b.

2. Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Birinci/Eski Tertip Nüshaları

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin birinci/eski tertip nüshalarının temel özelliklerini görmek için önce eldeki en eski tarihli örneği incelemek ve ardından erken tarihli diğer nüshalarla karşılaştırmak gerekir. Birinci tertip nüshaların tespit edilebilen en erken tarihli olanı³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonunda bulunan bir mecmuanın ilk sırasında yer almaktadır (01065-001). Ferağ kaydında Abdülbâkî b. Hüseyin, bu “fetâvâ-yı şerîfeyi ve mesâil-i münîfeyi” tamamlamayı kendilerine kolaylaştırdığı için Allah'a hamdetmektedir. Kayda göre mecmuanın metni Ramazan 1102/Mayıs-Haziran 1691 tarihinde ve hamîşi Zilkâde 1115/Mart-Nisan 1704 tarihinde itmam edilmiştir.³⁶ Metin ile hamîş arasında 13 yıllık bir zaman farkı vardır. Abdülbâkî bu süre içinde hamîşi kendi çabalarıyla meydana getirmiş olabileceği gibi yıllar sonra bulduğu bir nüshadan kopyalamış da olabilir. Nüshanın ilk bölümü olan “Kitâbü't-tahâre”de 7 fetva bulunur. Bölümün ilk fetvası “Yâresi olup ma'zûr olan Zeyd yâresini açıp silip nesne akamaz iken abdest alıp akmadan mestlerini giyse mestleri üzerine mesh câiz olur mu? el-Cevab: Olur” şeklindedir. Bu fetva birinci tertip nüshaların hemen tamamında ilk sırada yer alır.³⁷ Nüshanın fihristindeki kitap, fasıl, bab ve diğer alt başlıkların sayısı 182'dir. Toplamda 4076 fetva içerir. Ana bölümler ve içerdikleri fetva sayıları EK-1'de gösterilmiştir. Mecmua belli bir bölüm örneğinde incelendiğinde birinci tertip özellikler daha iyi fark edilmektedir. Nitekim mehir fetvalarının bulunduğu başlığa bakıldığında isminin “Bâbü'l-velî ve'l-küfv” olduğu görülür. Mehir fetvaları diğer birçok nüshadaki müstakil mehir babının aksine veli ve denklikle ilgili başlığın altına yerleştirilmiştir. Mehirle ilgili bir fetvayı bulmak için bu başlığın altındaki fetvaları tek tek incelemek gerekecektir. Mehir fetvalarının sayısı 55'tir. Fetvaların herhangi bir alt başlığı yoktur. Dizilişleri EK-2'de gösterilmiştir. Nüshanın sonunda arazi hukukuna ilişkin 37 fetva içeren bir bölüm vardır. Bölümün son fetvası “Zeyd bir karye içinde vâkî yeri dahi mülk bahçesinin eşcârı arasını saban ile sürüp hubûb zer eylese ol karyenin sipâhîsi Amr, Zeyd'e saban ile sürmekle bahçeyi tapu ile âhara veririm demeye kâdir olur

35 Bu noktada süregelen bir hataya işaret etmek gerekir. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Fetâvâ-yı Ali Efendi” maddesinde Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan İzmir, 251 (1b-269b) ve Serez, 01113 (0b-226b) nüshalarının Ali Efendi'nin hayatında istinsah edildiği belirtilmekte ve istinsah tarihi olarak 1100/1689) ve 1102/1691 yılları verilmektedir. Cengiz Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *DİA*, 12: 438. Ancak nüshaların istinsah tarihleri 1190/1776 ve 1160/1747'dir. Aynı hata 2010 yılında tamamlanmış bir doktora tezinde devam ettirilmiştir. Arslan, “Nukûllü Fetva Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni 'a Adli Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri”, 63. Çok daha yeni başka bir tezde İzmir, 251'in istinsah tarihi tashih edilmekte fakat Serez, 1113'ün istinsah tarihiyle ilgili hata sürdürülmektedir. Kılavuz Eser, “17. Yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetvaları Işığında Fıkıh Düşüncesi”, 30-31. Aynı hata araştırmacının *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Türkçe çeviri yazı çalışmasında da bulunmaktadır (1: 32, 56).

36 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Esad Efendi, 01065-001, 238a.

37 Daha çok birinci tertip özelliği gösteren şu nüshanın ilk fetvası farklıdır: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı, 000378, 1b-225b.

mu? el-Cevab: Olmaz” şeklindedir.³⁸ Birinci tertip nüshalar çoğunlukla bu fetva ile sona ermektedir. Daha sonraki yıllarda istinsah edilmiş olan birinci tertip nüshalar, fetva dizilişi ve alt başlık düzeni gibi tipik özellikler yönünden genellikle 01065-001’i takip etmekle birlikte kendi aralarında üç grup oluşturur:

Fetâvâ-yı Ali Efendi’nin birinci tertip nüshaları içinde, fetva formülleri ve dizilişleri yönünden 01065-001’in farklı versiyonu gibi görünenler kendi aralarında bir grup meydana getirir. Bu gruptaki nüshaların en erken tarihli olanlarından biri 1108/1696-7 yılında Ahmed b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir.³⁹ İlk bölümü olan “Kitâbü’t-tahâre”deki fetvaların dizilişi 01065-001 ile aynıdır. Fakat bölümün son fetvasının önüne ikinci tertip nüshalarda rastlanan bir fetva eklenmiştir.⁴⁰ Böylece ilk bölümde fetva sayısı 8’e çıkmıştır. Fihristinde 148 başlık vardır. Mehirle ilgili müstakil bir babı yoktur. Sayıları 52’yi bulan mehir fetvaları “fi’l-ihtilaf fi’l-cihaz” başlığı altında yer alır. Dizilişleri 01065-001’e uygun olmakla birlikte 5, 26 ve 27. sıradaki fetvalar eksiktir. En sonda arazi hukukuna dair 30 fetva içeren bir bölüm vardır. Mecmuanın son üç fetvası 01065-001 ile aynıdır. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*’nin bu grup içinde yer alan diğer nüshaları 1112/1700-1, 12 Rebîülâhîr 1116/14 Ağustos 1704 ve 4 Şaban 1122/28 Eylül 1710 tarihlidir.⁴¹ 7 Rebîülevvel 1118/19 Haziran 1706 tarihinde Ali b. Pir Ali tarafından istinsah edilmiş nüsha⁴² ve istinsah tarihi bulunmayan bir diğeri⁴³ bu grubun en kısa örnekleri arasında yer alır.⁴⁴

Fetâvâ-yı Ali Efendi’nin birinci tertip nüshalarının ikinci grubunda fetvaların bölüm içindeki dizilişleri bir miktar farklılık gösterir. Bu gruba ait 5 Ramazan 1104’te/10 Mayıs 1693 tarihinde istinsah edilmiş bir nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hazreti Nasuhi Dergâhı koleksiyonunda, 00077 numarayla kayıtlıdır.⁴⁵ Nüshanın ilk bölümü olan “Kitâbü’t-tahâre”deki fetvaların formülleri 01065-001 ile uyumlu olmakla birlikte diziliş açısından farklılık arz eder. Fihristinde yer alan kitap, fasıl, bab ve diğer alt başlıkların sayısının 196 olması, 01065-001’e göre daha ayrıntılı bir tertibinin bulunduğunu gösterir. Nüshada 4104 fetva vardır. Mehir babında sadece mehir fetvaları yer almaz; 54 mehir fetvasının ardından cihaz (çeyiz) ihtilaflarıyla ilgili fetvalar da bulunur. 01065-001’in mehir fetvalarından sadece beşinci sırada olanını içermez. Fetvaların dizilişi yönünden bu

38 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Esad Efendi, 238a.

39 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Adnan Ötügen, 06 Hk 1934, 1b-220a.

40 “Hind vaz-ı haml ettikten sonra kırk günden ekalde dem münkatı olup nifastan tâhire olsa iğsal edip namaz kılmak lâzım olur mu yoksa kırk gün tamam olunca tevakkuf olunur mu? el-Cevab: İğtisal edip namaz kılmak lâzım olur”.

41 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Adnan Ötügen, 06 Hk 4835, 0b-259b; Diyanet, 004109, 1b-289a; SK, Yazma Bağışlar, 04244, 1b-229b; Diyanet, 004000, 0b-244b.

42 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Hasan Paşa Yazma, 6711, 1b-344b.

43 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Esad Efendi, 01068, 1b-249b.

44 Bu grupta yer alan daha geç tarihli bazı nüshalar şunlardır: Nuruosmaniye, 02013, 1b-298b; Bölge Yazma Eserler, BY0000006283, 1b-188b.

45 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Hazreti Nasuhi Dergâhı, 00077, 0b-233b.

nüsha ile 01065-001 arasında bir önceki grupta gözlemlenen kadar yüksek bir uyum yoktur. EK-2'de görüldüğü üzere fetvaların çok büyük bir kısmı arasında bir ila üç sıra farkı vardır. Sonunda araziye ilişkin 39 fetva içeren bir bölüm bulunur. Bölümün son üç fetvasından ikisi 01065-001'le uyumludur. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin bu grup içinde yer alan bir diğer nüshası 1108 (1696-7) tarihinde istinsah edilmiştir.⁴⁶

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin birinci tertip nüshalarının üçüncü grubunda fetva sayısının arttığı ve nüshalara yeni fetvaların eklendiği görülür. Grubun en erken tarihli nüshalarından biri, Rebîülevvel 1105'te/Ekim-Kasım 1693 Mustafa el-İzmirî tarafından istinsah edilmiştir.⁴⁷ Nüshada 4342 fetva vardır. İlk başlığı olan "Kitâbü't-tahâre"deki fetvalar ve dizilişleri 01065-001 ile aynıdır. Mehir babında 59 fetva bulunur. EK-2'de görüldüğü üzere babdaki fetvaların dizilişi 01065-001'le tam olarak uyumlu değildir. Her iki nüshada fetvaların bazıları aynı sırada yer alır, çoğunun dizilişi bir ila üç sıra farklılık gösterir. Diziliş farklılığı daha çok ilave fetvalardan kaynaklanır. Nüshanın mehir babında 01065-001'de bulunmayan 8 fetva vardır. Bunlar babın 7, 16, 17, 22, 23, 40, 50 ve 54. sırasında yer almaktadır. Yeni fetvaların nüshaya 01065-001'in istinsahından itibaren geçen iki buçuk yıl içinde dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan nüsha, 01065-001'deki mehir fetvalarının 20, 21, 46 ve 47. sırasındakileri içermez. Mehir babı birinci tertip nüshaların genel özelliği olarak alt başlıklara ayrılmaz. Sonunda araziye ilişkin 41 fetva içeren bir bölüm vardır. Bölümün son üç fetvası 01065-001 ile uyumludur. Bu grup içinde yer alan diğer erken nüshalar 7 Receb 1112 (18 Aralık 1700),⁴⁸ Recep 1112 (Aralık-Ocak 1700-1),⁴⁹ 29 Şevval 1114 (14 Mart 1703),⁵⁰ 1119 (1707-8),⁵¹ 12 Rebîülevvel 1121 (22 Mayıs 1709),⁵² 14 Şaban 1121 (19 Ekim 1709),⁵³ 3 Ramazan 1123 (15 Ekim 1711)⁵⁴ tarihlerinde istinsah edilmiştir.⁵⁵

46 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yazma Bağışlar, 02303, 0b-401a. Bu nüshanın mehir babının kenarına ikinci tertip nüshalardan yararlanılarak 3 *nev'un ahar* ve 1 *fî'l-ihtilaf fî'l-mehr* başlığı eklenmiştir. Daha geç tarihli (1142/1729-30) olan şu nüsha da bu grup içinde yer alır: Atıf Efendi, 01144, 1b-232b.

47 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yazma Bağışlar, 04587, 2b-231b.

48 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet 005681, 1b-203b.

49 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Nuruosmaniye, 02020, 0b-260a.

50 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 06 Mil Yz B 862, 0b-286b.

51 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şehit Ali Paşa, 01044, 0b-283a.

52 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Arslan Kaynardağ, 00062, 1b-260b.

53 İç kapağında ve sırtında "Kitab-ı Fetva-yı Kerenîşî" ismi yazan bu nüshanın (Diyanet, 001222, 0b-273a) özellikleri gerçekte *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birinci tertip/üçüncü grubu arasında yer aldığını gösterir. 24 Şaban 1121/29 Ekim 1709 tarihinde el-Hac Mustafa b. eş-Şeyh Muhammed tarafından istinsah edilmiştir.

54 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Sivas Ziya Bey, 45, 1b-258b

55 Şu nüshalar da bu grup içinde yer alır: Adnan Ötügen, 06 Hk 1042, 0b-179a; Çelebi Abdullah, 00155, 1b-311b; Mehmed Nuri Efendi, 00096, 1b-258a; Yozgat, 00320, 1b-283b; Nadir Eserler, 00931, 1b-286b.

3. Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin İkinci/Yeni Tertip Nüshaları

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihinde Mahmud b. Muhammed tarafından tamamlanan ikinci/yeni tertibine uygun -tespit edilebilen- en erken nüshası (01143) 10 Rebîülevvel 1106/29 Ekim 1694 tarihinde istinsah edilmiştir.⁵⁶ Nüsha yeni tertibin yapılmasından 2 sene, 1 ay, 10 gün kadar sonra vücuda getirilmiştir. 4139 fetva içerir. Fihristinde yer alan kitap, fasıl, bab ve diğer alt başlıkların sayısı 228'dir. Buna göre kendisinden daha önce meydana getirilmiş olan 01065-001'den daha ayrıntılı bir başlık sistemine sahiptir. İlk bölümü olan "Kitâbü't-tahâre", "Zeyd cünüb iken zikir ve tesbîh ve salât ale'n-nebî (aleyhisselam) etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur" fetvasıyla başlar. İkinci tertip nüshaların hemen tamamının ilk fetvası budur.⁵⁷ Bölümdeki fetvaların dizilişi birinci tertip nüshalardaki dizilişten tamamen farklıdır. Ayrıca bölüme yeni bir fetva eklenmiştir.⁵⁸ Mehîr babında üç "nev'un âhar" ve bir "el-İhtilaf fi'l-mehr" olmak üzere dört alt başlığa dağıtılmış 58 fetva bulunur. Bu alt başlıklar birinci tertip nüshalarla ikinciler arasındaki temel farklardan birini teşkil eder. EK-2'de görüldüğü üzere 01143'in mehîr babındaki 5, 17, 31, 40, 42, 51 ve 58. fetvalar 01065-001'de bulunmaz. Buna karşılık 01065-001'in 30, 38 ve 41. fetvaları 01143'te yer almaz. Nüshanın sonunda arazi hukukuna ilişkin 45 fetva içeren bir bölüm vardır. Birinci tertip nüshadakilerden farklı olarak iki fasla ayrılmış olan bölüm "Zeyd'in beratla mutasarrıf olduğu tımarıda şerîki olan Amr ol tımar toprağında tapulu tarlalara mutasarrıf iken Amr bilâ-veled fevt olup Amr'ın hissesi beratla Zeyd'e tevcih olunmakla Zeyd ol tarlaları zapt ve (âhara) îcar murad ettikde emîn-i beytülmal tarlaları ben zapt ederim deyu Zeyd'i bi-gayri vecih men'e kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz" fetvasıyla biter. İkinci tertip nüshaların çoğu bu fetva ile sonlanır. Müteakip yıllarda 01143'e benzer nüshalar istinsah edilmeye devam etmiştir. Nitekim kütüphanelerde 1107,⁵⁹ 1110,⁶⁰ ya da 1114⁶¹ tarihli nüshalara rastlanmaktadır. Bunlardan 1114 yılının Cemâziyelâhîr ayında (1702 Ekim-Kasım) istinsah edilmiş olan nüsha, iç kapağında "Fetâvâ Ali Efendi, tertîb-i cedîd bi-hattihî" notunu içermesi ve sonunda -daha önce tercümesi verilen- 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihli ferağ kaydı bulunması bakımından dikkat çekicidir.

56 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Atıf Efendi, 01143, 1b-242a.

57 Daha çok ikinci tertip özelliği gösteren şu nüshada ilk fetva farklıdır: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı, 000885, 1b-202b.

58 "Hind-i hâmil vaz-ı haml ettikten sonra kırk günden ekalde dem münkatı olup nifastan tâhire olsa iğtisal edip namaz kılmak lâzım olur mu yoksa kırk gün tamam olunca tevakkuf eder mi? el-Cevab: İğtisal edip namaz kılmak lâzım olur".

59 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Hasan Hayri Abdullah Efendi, 00178-001, 1b-248a; Diyanet, 007390, 0b-383b.

60 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Balıkesir, 404, 0b-411a.

61 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt, B2701, 0b-262a; Fetâvâ-yı Ali Efendi, Çankırı, 18 Hk 248, 0b-252a; Esad Efendi, 01082, 0b-204a.

1115 Zilkâde'sinin ortalarında (20-22 Mart 1704) es-Seyyid Mustafa b. es-Seyyid Muhammed tarafından İstanköy'de istinsah edilmiş olan nüshanın⁶² ikinci tertip içinde önemli bir yeri vardır. İç kapağındaki “Fetâvâ-yı Ali Efendi, tertîb-i cedîd” kaydı dikkat çekicidir. Fihristinin sonunda merhûm Kerebneşî Mustafa Efendi tarafından tashih ve daha sonra öğrencisi Mahmud Efendi tarafından tertip edildiğine dair bir not eklenmiştir. Fihristinde 175 başlık bulunur. İlk bölümü olan “Kitâbü't-tahâre”deki fetvalar ve dizilişleri 01143'teki gibidir. Mehîr babı, üç “nev'un âhar” ve bir “el-İhtilaf fi'l-mehr” olmak üzere dört alt başlığa dağıtılmış 60 fetva ihtiva eder. EK-2'de görüldüğü üzere 5 ve 34 ve 57. fetvaları 01143'te yer almaz. Diğer yandan 01143'ün 24. fetvasını içermez. Nüshanın sonunda Arazi hukukuna ilişkin 51 fetvanın yer aldığı iki fasıllı bir bölüm vardır. Son fetvası 01143'le aynıdır. Nüshanın sonuna toprak hukukuna dair “Fî mâ yeteallaku bi'l-kânûn lil-mevlâ el-merhûm Yahyâ Efendi ibn Zekerıyyâ” başlıklı bir kanun eklenmiştir. Aynı kanuna 00162 ile benzer özelliklere sahip birçok nüshanın sonunda da rastlanır. Bunlardan bazıları Recep 1119/Eylül-Ekim 1707⁶³ ve Şaban 1120/Ekim 1708⁶⁴ gibi erken tarihlerde istinsah edilmiştir. 22 Muharrem 1125/18 Şubat 1713 tarihinde istinsah edilmiş olan nüsha⁶⁵ fihristinin başında “Fihris-i Fetâvâ-yı Ali Efendi eş-şehîr bi-tertîb-i Mahmûd Efendi” ibaresi yer alması bakımından önemlidir. Yahyâ Efendi kanununu içeren diğer iki nüsha 1129 tarihlidir.⁶⁶

Sonunda Yahya Efendi kanunu olmamakla birlikte 00162 ile ortak özelliklere sahip 1115,⁶⁷ 1120,⁶⁸ 1121,⁶⁹ 1123,⁷⁰ 1125⁷¹ ve 1126⁷² tarihlerinde istinsah edilmiş en az yedi nüsha mevcuttur. Bunlardan 1120 yılında istinsah edileni, sonunda 8 Muharrem 1104/19 Eylül 1692 tarihli ferağ kaydı bulunması bakımından dikkat çekicidir. Bu kayıt 00162'nin farklı versiyonları gibi görünen fakat istinsah kaydı olmayan en az altı nüshanın sonuna da eklenmiştir.⁷³ Bazıları ikinci tertibin en erken örnekleri olma ihtimali bulunan bu nüshaların sonundaki ferağ kaydı asıl nüshadan nakledilmiş olup istinsah tarihlerini ifade

62 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yahya Tevfik, 00162, 1b-309b.

63 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, 008197, 1b-236b.

64 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Kütüphane, 6 Mil Yz B 59, 1b-235a.

65 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Bursa İnebey, 1079, 1b-239a.

66 Diğer bazı nüshalar şunlardır: Nuruosmaniye, 02011, 1b-266b; Adnan Ötüken, 06 Hk 4259, 1b-235a; Topkapı Sarayı, 000669, 1b-233b.

67 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, 002536, 1b-221a.

68 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yazma Başlıklar, 04203-003, 1b-308b.

69 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yazma Başlıklar, 00049, 9b-296b.

70 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler, BY0000006162, 0b-204b; Balıkesir, 238, 1b-389b.

71 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 913, 1b-251b.

72 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Adnan Ötüken, 06 Hk 4905/1, 1b-298a.

73 Nüshalar daha önce tercümesi verilen ferağ kaydının dipnotunda zikredilmiştir.

etmez.⁷⁴ Aynı kayıt nispeten geç bir tarihte; 22 Muharrem 1146'da Eyyüb b. İbrahim tarafından istinsah edilen 00162 bağlantılı bir nüshanın sonuna da eklenmiştir.⁷⁵

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin bazı nüshaları ikinci tertip olarak değerlendirilse de tertibe tam olarak uymayan özellikler taşımaktadır. 1112 yılının gurre-i Safer'inde (18 Temmuz 1700) kopyalanmış bir nüshanın "Kitâbü't-tahâre" bölümünde yer alan fetvaların dizilişi -ilk fetva da dâhil- ne birinci ne de ikinci tertiple örtüşmektedir. Ancak bölümdeki fetva formülleri ikinci tertibe daha yakındır. Ayrıca en sondaki arazi bölümünün iki fasıllı düzeni ve içerdiği fetvaların sıralanışı ikinci tertip ile uyumluluk göstermektedir.⁷⁶ 21 Rebûlâhîr 1116 Cuma (23 Ağustos 1704) tarihinde istinsah edilen başka bir nüshanın⁷⁷ "Kitâbü't-tahâre" bölümü ikinci tertibe uygundur. Mehîr babındaki 54 fetva ikinci tertip nüshalarda olduğu gibi dört alt başlığa dağıtılmıştır. Fakat babın içindeki fetvaların dizilişi genel olarak ikinci tertip düzeniyle örtüşmemektedir. Yine 28 Safer 1120 (19 Mayıs 1708) istinsah tarihli bir nüshanın⁷⁸ "Kitâbü't-tahâre" bölümü birinci tertip nüshalarla uyumludur. Ancak mehîr babında "el-İhtilâf fî'l-mehr" şeklinde bir alt başlığın bulunması, ikinci tertip nüshaları hatırlatır. Babın içindeki fetvaların dizilişi de mecmuanın ikinci tertibe daha yakın olduğunu gösterir.⁷⁹

4. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Birinci ve İkinci Tertip Nüshalarının Karşılaştırılması

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin birçok nüshasının sonunda bulunan ferağ kaydı, birinci/eski tertip nüshalarla ikinci/yeni tertip nüshalar arasında fetva sayısı, alt başlık sistemi ve fetva dizilişi yönünden farklılıklar bulunduğuna işaret eder. Gerçekten farklı tertip nüshalar karşılaştırıldığında zikredilen farklılıklar gözlemlenmektedir. EK-1'de görüldüğü üzere birinci tertip nüshalar olan 01065-00'da ve 00077'de sırasıyla 4076 ve 4104 fetva varken ikinci tertip nüshalar olan 01143 ve 00162'de sırasıyla 4139 ve 4278 fetva vardır. Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan 02016 numaralı ikinci tertip nüshada 4208 fetva

74 *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan bir doktora çalışmasında 02016 ve 00647 numaralı nüshaların istinsah tarihi hatalı bir şekilde 1104 olarak gösterilmiştir. Kılavuz Eser, "17. Yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalca Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetvaları Işığında Fıkıh Düşüncesi", 194. Ayrıca bu nüshaların müstensihinin Gelibolulu Mahmud olmadığına dikkat edilmelidir. Bu hatalar *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin Türkçe çeviri yazı çalışmasında devam ettirilmektedir (1: 56).

75 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Mihrişah Sultan, 00137, 1b-225a. Nüshanın mehîr babı 00162'ye benzer şekilde dört alt başlığa dağıtılmıştır fakat ondan farklı olarak 60 değil 61 fetva ihtiva eder. Bab, ikinci tertibin en erken tarihli nüshalarından olan 01143'ün sonraki nüshalarda genellikle bulunmayan 24. fetvasını da içerir.

76 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı, 000885, 1b-202b.

77 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, 005621, 1b-258a.

78 Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Bursa İnebey, 3951, 1b-211b.

79 5 Cemâziyelâhîr 1126/18 Haziran 1714 tarihinde istinsah edilmiş olan başka bir nüshanın (Diyanet, 003655, 1b-259b) mehîr babındaki 55 fetva tipik ikinci tertip özelliği olarak 4 başlığa dağıtılmış olsa da "Kitâbü't-tahâre" bölümü birinci tertibe uygundur. Mehîr babındaki fetvaların dizilişi önemli farklılıklar göstermekle birlikte nüshayı ikinci tertibe yaklaştırır.

bulunur. İstinsah tarihi bulunmayan ikinci tertip bir nüshanın son sayfasında 4224 fetva içerdiği kaydedilmiştir.⁸⁰ Yine ikinci tertip olan matbu nüsha bir sayıma göre 4412 fetva ihtiva eder.⁸¹ Bununla birlikte bazen ikinci tertip nüshalar nispeten daha az fetva içerebilir. Nitekim 1114/1702-3 yılında istinsah edilmiş olan B2701'de 4011 fetva olduğu görülür. 1115/1703-4 tarihli ikinci tertip bir nüshanın son sayfasında toplam 4061 mesele içerdiği yazılıdır.⁸² 1130/1717-18 istinsah tarihli ikinci tertip bir mecmuanın sonlarında tahminen 4060 mesele ihtiva ettiğine dair bir not vardır.⁸³ Öte yandan birinci tertip nüshaların bazılarında zaman içinde fetvaların sayısı artmıştır. EK-1'de görüldüğü üzere 04587 numaralı nüshada 4342 fetva bulunur. Yine Süleyman b. Ali el-Üsküdârî tarafından istinsahına 2 Muharrem 1142/28 Temmuz 1729 tarihinde başlanıp sekiz ay kadar sonra bitirilmiş olan birinci tertip bir nüsha, son sayfasındaki nota göre 4224 fetva içermektedir.⁸⁴ Birinci ve ikinci tertip nüshaların fetva sayıları arasındaki bu farklılık bazı nüshaların isimlerine de yansımıştır. Nitekim birinci tertip bir nüsha *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi* olarak isimlendirilmiş⁸⁵ ve ikinci tertip bir nüshanın ismi, iç kapağına *Fetâvâ-yı Kübrâ Ali Efendi* olarak yazılmıştır.⁸⁶ Fetva sayılarıyla ilgili farklılık nüshaların alt bölümlerinde de gözlemlenir. Aşağıda istinsah tarihleri itibarıyla kronolojik olarak verilmiş olan birinci ve ikinci tertip 10'ar nüshanın mehir bablarında bulunan fetvaların sayısı listelenmiştir:

1. Tertip		2. Tertip	
Demirbaş Numarası	Fetva Sayısı	Demirbaş Numarası	Fetva Sayısı
01065-001	55	01143	58
00077	54	01082	57
02303	54	00178-001	56
06 Hk 1934	52	18 Hk 248	54
02020	59	B2701	53
06 Hk 4835	53	00162	60
01044	59	04203-003	60
00062	58	BY0000006162	59
45	59	01142	59
06 Hk 1042	53	1079	59
Ortalama	55,6	Ortalama	57,5

80 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler, BY0000004071, 321a.

81 Kallek, "Fetâvâ-yı Ali Efendi", 12: 438.

82 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, 002536, 221a.

83 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, ist. 1130, 002839, 350b.

84 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt, B2794, 259a.

85 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 1b-224b.

86 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt, V1506, 1b-329a.

Görüldüğü üzere birinci tertip nüshalarda mehir fetvalarının ortalaması 55,6 iken ikinci tertip nüshalarda ortalama 57,5'tir. Bu farkın genellikle nüshalardaki genel fetva sayılarıyla orantılı olduğu söylenebilir. Nitekim B2701 numaralı nüshanın mehir babında 53 fetva vardır. İkinci tertibin ortalamasından düşük olan bu rakam nüshanın genel fetva sayısı (4011) orantılıdır. 1133 istinsah tarihli ikinci tertip bir nüshanın⁸⁷ mehir babındaki 36 fetva ile nispeten hacimsiz oluşu arasında ilişki vardır.

İkinci tertip nüshalar birincilere göre daha ayrıntılı alt başlık sistemine sahiptir. EK-1'de görüldüğü üzere nüshaların ana başlık sayıları arasında önemli bir fark yoktur. Fakat alt başlık sayıları arasındaki fark büyüktür. Aşağıda istinsah tarihleri itibarıyla kronolojik olarak verilmiş olan birinci ve ikinci tertip 10'ar nüshanın fihristlerinde bulunan başlık sayıları listelenmiştir:

1. Tertip		2. Tertip	
Demirbaş Numarası	Başlık Sayısı	Demirbaş Numarası	Başlık Sayısı
01065-001	182	01143	228
00077	196	01082	310
02303	256	00178-001	321
06 Hk 1934	148	18 Hk 248	280
02020	91	B2701	265
06 Hk 4835	118	00162	175
01044	45	04203-003	311
00062	165	BY0000006162	361
45	113	01142	321
06 Hk 1042	154	1079	319
Ortalama	146,8	Ortalama	289,1

Görüldüğü üzere birinci tertip nüshaların başlıkları 45 ile 256 arasında değişmekte olup ortalaması 146,8 iken ikinci tertip nüshaların başlıkları 175 ile 361 arasında değişmektedir ve ortalaması 289,1'dir. Buna göre ikinci tertip nüshalarda birincilere göre ortalama iki kat daha fazla başlık vardır. Bu sayıya ikinci tertip nüshaların alt bölümlerinde bulunan “nev'un âhar” gibi başlıklar dâhil değildir. EK-2'de gösterildiği gibi ikinci tertip nüshaların sadece mehir babında bu başlıklardan üç adet bulunmaktadır.

87 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Amasya Beyazıt, 513, 0b-176a.

İkinci tertip nüshalarda fetvaların daha fazla alt başlığa dağıtılmış olması bölüm içlerindeki dizilişlerini etkilemiştir. Bu durum belli bir alt başlık örneğinde incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. EK-2'de mehir fetvalarının birinci ve ikinci tertip nüshalardaki diziliş şekilleri gösterilmiştir. Birinci tertip nüshalarda bazen müstakil bir mehir babı bile bulunmazken ve fetvalar hiçbir alt başlık içermezken ikinci tertip nüshalarda hemen da-ima⁸⁸ müstakil bir mehir babı vardır ve fetvalar ilgili oldukları temalara göre üç “nev'un âhar” ve bir “el-İhtilaf fi'l-mehr” olmak üzere dört alt başlığa dağıtılmıştır. Mehir babının bu şekilde alt başlıklara ayrılması fetvaların daha farklı dizilmesini gerektirmiştir. EK-2'de görüldüğü üzere birinci tertip bir nüsha olan 01065-001 ile ikinci tertip 01143'ün mehir fetvaları arasında bazıları 4-22, 5-23, 8-20, 11-21, 16-26, 17-27, 18-28, 21-55, 22-58, 23-9, 24-10, 25-12, 26-11, 27-7, 32-6 ve 33-8 gibi oldukça farklı ve düzensiz dizilişlerin meydana gelmiştir. Fetvaların farklı dizilişinde tek etken alt başlıkların çoğaltılması değildir. Nitekim nüshaların “Kitabü't-tahâre” bölümünde alt başlık bulunmamasına rağmen fetvaların dizilişi farklıdır.⁸⁹ Farklı dizilişler birinci ve ikinci tertip nüshaların ilk ve son fetvalarının da farklı olmasını gerektirmiştir. Birinci tertip nüshalar çoğunlukla “Kitabü't-tahâre”nin “Yâresi olup ma'zûr olan Zeyd...” fetvasıyla, ikinci tertip nüshalar “Zeyd cünüb iken...” fetvasıyla başlar. Nüshaların son fetvaları ilk fetvalarına göre biraz değişkendir. Birinci tertipler genellikle “Zeyd bir karye içinde vâki yeri ...” fetvasıyla, ikinci tertipler “Zeyd'in berat ile mutasarrıf olduğu tımarıda şeriki olan...” fetvasıyla biter. Birinci tertip nüshalardan bazıları ikinci tertip nüshaların tipik son fetvasıyla,⁹⁰ bazıları arazi bölümünün farklı fetvalarıyla,⁹¹ sonunda arazi bölümü bulunmayanlar ise “Kitabü'l-ferâiz”in son fetvasıyla biter.⁹² İkinci tertip nüshalardan bazıları arazi bölümünün farklı fetvalarıyla,⁹³ sonunda arazi hukuku bölümü olmayan bazı nüshalar “Kitabü'l-ferâiz”in son fetvasıyla⁹⁴ ve Yahyâ Efendi'nin kanunu eklenmiş olan nüshalar kanunun son maddesiyle nihayete erer.⁹⁵

88 Mehir babı alt başlık içermeyen ikinci tertip nüshalara nadiren rastlanır. Bk. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Amasya Bayazid, 513, 0b-176a.

89 Bazen aynı tertip nüshaların kendi aralarında bile dizilişler farklı olabilir. Birinci tertip 00077 ve ikinci tertip 01082'nin “Kitabü't-tahâre” bölümündeki fetvaların dizilişi kendi sınıflarından olan nüshalardaki tipik dizilişten farklıdır. Yine ikinci tertip bir nüshanın “Kitabü't-tahâre” bölümünde 5 fetva bulunduğu, bölümün tipik fetva ile başladığı fakat sonraki 4 fetvanın bütünüyle farklı şekilde sıralandığı görülür. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Atıf Efendi, 01142, 1b.

90 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Adnan Ötügen, 06 Hk 4835, 259b; 06 Hk 1042, 179a; Çelebi Abdullah, 00155, 311a-b; Diyanet, 004109, 288b.

91 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı, 000106, 257b; Hazreti Nasuhi Dergâhı, 00077, 233b; Bursa İnebey, 3951, 211b; Yozgat, 00320, 283b.

92 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Nuruosmaniye, 02020, 260a; Diyanet, 006703, 264b; Ali Emiri Şeriyeye, 83, 268a.

93 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Hasan Hayri Abdullah, 00178-001, 248a; Çankırı, 18 Hk 248, 252a, Yazma Başışlar, 00049, 296b; Topkapı Sarayı, 000668, 284b; Adnan Ötügen, 06 Hk 4905/1, 298a; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 281, 231a; Beyazıt, B2701, 262a.

94 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet, 005621, 258a.

95 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Yahya Tevfik, 00162, 309b; Diyanet, 008197, 236b; Bursa İnebey, 1079, 239a.

Birinci ve ikinci tertip nüshalar arasındaki bir diğer fark eksik-ziyade fetvalarla ilgilidir. Birincilerde bulunup ikincilerde bulunmayan fetvalar olduğu gibi tam tersi de vaki- dir. EK-2'den fark edilebileceği üzere zaman içinde nüshalara yeni fetvalar dâhil edilmiş ve mevcut bazı fetvalar dışarda bırakılmıştır. Tabloda birinci tertip nüshalarda bulunup ikincilerde bulunmayan yedi fetva ve ikincilerde bulunup birincilerde bulunmayan yeni fetva koyu renkli olarak gösterilmiştir. Mehir babındaki bu durum diğer bölümler hakkında da geçerliyse *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin birinci ve ikinci tertip nüshaları karşılıklı olarak yüzde ondan daha fazla eksik-ziyade fetva içeriyor demektir.⁹⁶ Zaman içinde yeni fetvalar elde edildiği için ikinci tertip nüshalara birinci tertipte olmayan fetvaların eklenmiş olması tabiidir. Belki de bunlardan bazıları Ali Efendi'nin ikinci şeyhülislâmlık döneminde verdiği fetvalardır. Fakat bazı fetvaların birinci tertip nüshalarda bulunup ikinci tertip nüshalarda bulunmaması şaşırtıcıdır. Öte yandan EK-2'de görüldüğü üzere birinci ve ikinci tertip nüshaların kendi aralarında da eksik-ziyade fetvalar söz konusu olabilmektedir.

Birinci ve ikinci tertip nüshalardaki fetva formülleri arasında çoğu kez önemsiz farklılıklara rastlanır. Farklılıklar genellikle eş anlamlı başka bir kelime-cümle tercih etme, takdim-tehir ve ziyade-noksan sebebiyle oluşur. Nitekim birinci tertip bir nüsha olan 01065-001'de “tezevvüc ettikde”, “Mehr-i misil ile müsemmâyı tecavüz eylemez”, “mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir”, “hıyâr-ı bulûğla akd-i mezbûru hâkime feshettirse”, “mehir tesmiyesi”, “züyûf akçenin altın ya gümüşten olan kıymetlerinden” ve “ol makûle ceyyid akçenin yevm-i inkitada olan kıymetlerini terekeden” şeklinde geçen ifadeler ikinci tertip bir nüsha olan 01143'te sırasıyla “tezevvüc ettikten sonra”, “Mehr-i misil ile müsemmâdan ekallini alır”, “mehr-i misli olan şu kadar mehir”, “akd-i mezbûru hıyâr-ı bulûğla hâkime feshettirse”, “mehir nâmına tesmiyesi”, “züyûf akçenin yevm-i kesadda altın ya gümüşten kıymetlerinden” ve “ol makûle ol kadar ceyyid akçenin yevm-i inkitada olan kıymetlerini tereke-i Zeyd'den” şeklinde yazılmıştır.⁹⁷ Ancak benzer farklılıklar birinci ve ikinci tertip nüshaların kendi aralarında da görüldüğü için tertip ayrımı bakımından belirleyici değildir. Yalnız EK-2'de görüldüğü üzere birinci tertip 01065-001'de “Olur” şeklinde yazılan cevabın (47) ikinci tertip 01143'te sehven “Olmaz” şeklinde yazılması (39) ve daha sonra istinsah edilmiş olan aynı tertip 00162'de “Olur” şeklinde düzeltilmesi (40) dikkate değerdir. Yine 01143'te hatalı olarak kullanılan “tezvîc” kelimesinin 00162'de “tezevvüc” olarak değiştirilmesi⁹⁸ nispeten önemli tashih sayılabilir. Açık olan şey sadece farklı tertip nü-

96 Nitekim *Fetâvâyı Ali Efendi*'nin birinci ve ikinci tertip beş nüshası dikkate alınarak yapılan bir sayımda 4654 sayısına ulaşılmıştır. Kılavuz Eser, “17. Yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetvaları Işığında Fıkıh Düşüncesi”, 43. Bu sayı ile yukarıda fetva sayıları verilen birinci ve ikinci tertip 12 nüshanın içerdiği ortalama fetva sayısı (4178) arasında yüzde on kadar bir farklılık bulunmaktadır.

97 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Esad Efendi, Esad Efendi, 01065-001, 13b, 14a-b, 16a, 16b, 17a; 01143, 13a, 14a, 14b, 15a, 15b.

98 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Atf Efendi, 01143, 13a, 14b, 15b; 00162, 15b, 17b, 18b.

halarda değil aynı tertip nüshalarda zikredilen fetva formüllerinin de kimi zaman hatalı cevap ve kelime yazımına varan değişiklikler içerebildiğidir.

Sonuç

Osmanlı şeyhülislâm monografilerinin en önemlilerinden biri olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin cem ve tertip süreci incelendiğinde iki ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri Çatalcalı Ali Efendi'nin ilk şeyhülislâmlık yıllarında fetva emini olan Kerebneşi Mustafa Efendi, diğeri Kerebneşi'nin yanında müsevvit olarak göreve başlayıp daha sonra fetva eminliği de yapan öğrencisi Gelibolulu Mahmud Efendi'dir. Mahmud Efendi, Kerebneşi'nin teşviki ve yönlendirmesiyle Ali Efendi'nin fetva suretlerini belli bir tertip içinde toplamaya başlamış ve hocası eminlikten ayrıldıktan sonra da bu faaliyeti sürdürmüştür. Görevi süresince belli bir tertip içinde biriktirdiği fetvalara yenilerini eklemiş; zamanla genel başlıklar altında toplanan fetvalar arandığında bulunamaz hale gelince mecmuayı alt başlıkları artırarak yeniden tertip etmiştir. Bazı nüshalarda "sânî" ve "cedîd" olarak nitelenen bu tertip 1104/1692 tarihinde tamamlanmıştır. Bu tarihten önce istinsah edilmiş olan nüshalar öteden beri fetva suretlerinin yazımında esas alınan birinci/eski tertibe dayanmaktadır. Birinci tertip nüshalardan bazılarının Kerebneşi ve Mahmud Efendi'ye nispet edilmesi, aynı cem ve tertip sürecinin ürünleri olduklarını göstermektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin bu şekilde iki temel tertip etrafında ortaya çıkan ve gelişen nüshalarla ilişkili olduğunun fark edilmesi, nüshalarının sınıflandırılması, aidiyetlerinin isabetli bir şekilde tespit edilmesi ve şekil/muhteva farklılıklarının anlaşılması bakımından önemlidir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin kütüphanelerde muhafaza edilen yazma nüshaları esas olarak iki tertip hâlinde bulunmaktadır. Birinci/eski tertip nüshaların sayısı, matbu nüshaların da dâhil olduğu ikinci/yeni tertip nüshalardan daha azdır. Eldeki en erken tarihli birinci tertip nüsha, Ali Efendi hayatta iken istinsah edilmiştir. Birinci tertip nüshalar alt başlık sistemi ve fetva dizilişi gibi tipik özellikler bakımından ortaklık arz etse de bazı tali özellikler bakımından farklılık göstermektedir. Bu bağlamda birinci tertibin üç temel nüsha etrafında geliştiği anlaşılmaktadır. İkinci tertip nüshalar birincilere göre daha standart bir yapı arz etmektedir. Bilinen en erken tarihli ikinci tertip nüsha 1106/1694'te meydana getirilmiştir. Bununla birlikte sonlarında asıl nüshadan nakledilmiş ferağ kaydı bulunan bir dizi istinsah tarihsiz nüsha, ikinci tertibin en erken örneklerini içermeye ihtimallerinden dolayı önemle vurgulanmalıdır. İkinci tertip içerisinde öne çıkan 1115/1704 tarihli Tevfik Efendi nüshası, yaygın ilişki ağı ve matbu nüshanın kaynaklarından biri olması nedeniyle kayda değerdir. Çalışma kapsamında birinci ve ikinci tertip asıl nüshalara ulaşılamamış olsa da çok sayıda kopyalarından hareketle temel özellikleri tespit edilebilmektedir. Denilebilir ki ikinci tertip nüshalar, birinci tertip nüshalardaki fetvaların gözden geçirilmesi, bazı ekleme-çıkarmalar yapılması ve fetvaların en az iki kat artırılan alt başlıklar altında yeniden sıralanmasıyla meydana getirilmiştir. Bu işlem neticesinde farklı tertiplere ait

nüshalar arasında bazen ayrı eserler oldukları izlenimi uyandıracak düzeyde görünüm farklılıkları ortaya çıkmıştır. Birinci ve ikinci tertip nüshalar karşılıklı olarak eksik-ziyade fetvalar içerdiğinden dolayı *Fetâvâ-yı Ali Efendi* üzerine yapılan çalışmalarda her iki tertibin de dikkate alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Arslan, Emine. "Nukûllü Fetva Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni 'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, ist. 1102 (Mayıs-Haziran 1691), müst. Abdülbâkî b. Hüseyin, no. 01065-001, vv. 1b-238a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Hazreti Nasuhi Dergâhı, ist. 5 Ramazan 1104 (10 Mayıs 1693), no. 00077, vv. 0b-233b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, ist. Rebîülevvel 1105 (Ekim-Kasım 1693), müst. Mustafa el-İzmirî, no. 04587, vv. 2b-231b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Atıf Efendi Ktp. Atıf Efendi, ist. 10 Rebîülevvel 1106 (29 Ekim 1694), no. 01143, vv. 1b-242a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. Şaban 1107 (Mart-Nisan 1696), müst. Bayburt ve Erzurum kadısı Muhammed, no. 007390, vv. 0b-383b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Hasan Hayri Abdullah Efendi, ist. 1107 (1695-96), müst. Mustafa b. Ahmed, no. 00178-001, vv. 1b-248a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma bağışlar, ist. 1108 (1696-97), no. 02303, vv. 0b-401a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Ktp. Balıkesir İl Halk Ktp. ist. 1110 Muharrem (Temmuz 1698), müst. Hüseyin b. Mustafa, no. 404, vv. 0b-411a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı Ktp. Sultan III. Ahmed Kitaplığı, ist. 1 Safer 1112 (18 Temmuz 1700), no. 000885, vv. 1b-202b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 7 Receb 1112 (18 Aralık 1700), no. 005681, vv. 1b-203b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Nuruosmaniye Ktp. Nuruosmaniye, ist. Recep 1112 (Aralık-Ocak 1700-1), müst. Mustafa Mevlâzâde el-Köstendîlî, no. 02020, vv. 0b-260a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Yazmalar, ist. 29 Şevval 1114 (14 Mart 1703), müst. Mehmed b. Mustafa, no. 06 Mil Yz B 862, vv. 0b-286b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Çankırı İl Halk Ktp. ist. Rebîülâhîr 1114 (Eylül 1702), no. 18 Hk 248, vv. 0b-252a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, ist. Cemâziyelâhîr 1114 (Kasım 1702), no. 01082, vv. 0b-204a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 1114, müst. Mustafa b. Veliyyüddin, no. 004109, vv. 1b-289a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, ist. Zilkâde 1115 (Mart 1704), müst. es-Seyyid Mustafa b. es-Seyyid Muhammed no. 00162, vv. 1b-309b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 1115 (1703-4), no. 002536, vv. 1b-221a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 21 Rebîülâhîr 1116 (23 Ağustos 1704), müst. Abdülmecid b. Muhammed el-Emîn Sivasizâde, no. 005621, vv. 1b-258a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 1 Receb 1119 (28 Eylül 1707), müst. Muhammed b. Hasan, no. 008197, vv. 1b-236b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, ist. 1119 (1707-8), müst. Ali b. Osman b. Süleyman el-Babavî, no. 01044, vv. 0b-283a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Yazmalar, ist. 1 Şaban, 1120 (16 Ekim 1708), no. 06 Mil Yz B 59, vv. 1b-235a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, ist. Rebîülâhîr 1120, msüt. Mustafa b. Receb, no. 04203-003, vv. 1b-308b.

- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Arslan Kaynardağ, ist. 12 Rebiülevvel 1121 (22 Mayıs 1709), müst. Yahyâzâde Ahmed b. Mustafa, no. 00062, vv. 1b-260b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, ist. 1121 (1709-10), no. 00049, vv. 9b-296b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı Ktp. Revan Köşkü Kitaplığı, ist. 20 Rebiülevvel 1122 (19 Mayıs 1710), no. 000668, vv. 1b-284b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Atıf Efendi Ktp. Atıf Efendi, ist. Muharrem 1123 (Mart 1711), müst. Sunullah b. Abdullah, no. 01142, vv. 1b-329b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, ist. Recep 1123 (Ağustos/Eylül 1711), müst. Receb İbnü'l-Hacc Mustafa, no. BY0000006162, vv. 0b-204b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Ktp. Balıkesir İl Halk Ktp. ist. Ramazan 1123 (Kasım 1711), müst. Ali Baba b. Muhammed Baba, no. 238, vv. 1b-389b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Bursa İnebey Ktp. Genel, ist. 22 Muharrem 1125 (18 Şubat 1713), müst. Esad İbnü'l-Hacc Muhammed, no. 1079, vv. 1b-239a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Yazmalar, ist. 2 Ramazan 1125 (22 Eylül 1713), müst. Ahmed b. Şaban, no. 06 Mil Yz B 913, vv. 1b-251b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. ist. 1126 (1714-15), müst. Muhammed b. Ahmed el-İstanbulî, no. 06 Hk 4905/1, vv. 1b-298a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Yazmalar, ist. 1126 (1714-15), müst. Abdülbâkî b. el-Hacc Hüseyin el-Yenişehirî, no. 06 Mil Yz B 281, vv. 1b-231a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. ist. Cemâziyelevvel 1128 (Nisan-Mayıs 1716), no. 06 Hk 1042, vv. 0b-179a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Nuruosmaniye Ktp. Nuruosmaniye, ist. Safer 1128 (Ocak 1716), no. 02013, vv. 1b-298b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Nuruosmaniye Ktp. Nuruosmaniye, ist. 1129 (1716-17), müst. İsmail b. Süleyman, no. 02011, vv. 1b-266b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. ist. 1129 (1716-17), müst. Muhammed b. Mahmud, no. 06 Hk 4259, vv. 1b-235a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 1130 (1717-18), no. 002839, vv. 1b-351b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Amasya Beyazıt Ktp. Amasya Beyazıt, ist. 1133 (1720-21), no. 513, vv. 0b-176a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, ist. Recep 1135 (1722-23), no. 00155, vv. 1b-311b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Serez, ist. 22 Safer 1137 (10 Kasım 1724), müsevvit ve Rize müftüsü Ali b. Selim, no. 01133, vv. 1b-433a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt Ktp., ist. 29 Şaban 1142 (19 Mart 1730), müst. Süleyman b. Ali el-Üsküdârî, no. B2794, vv. 0b-259a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, ist. 1142 (1729-30), no. 01144, vv. 1b-232b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı, ist. 16 Zilhicce 1142 (2 Temmuz 1730), no. 000669, vv. 1b-233b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, ist. 1145 (1732-33), no. 05260, vv. 1b-321b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 5 Şaban 1146 (11 Ocak 1734), no. 005222, vv. 1b-290b.

- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, ist. 22 Muharrem 1146 (5 Temmuz 1733), müst. Eyyüb b. İbrahim, no. 00137, vv. 1b-225a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt Ktp. Beyazıt, ist. 1148 (1735-36), no. B9036, vv. 1b-247b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, ist. 24 Safer 1149 (4 Temmuz 1736), müst. Şânîzâde İbrahim b. Ahmed el-İstanbulî, no. BY0000006283, vv. 1b-188b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. ist. 5 Muharrem 1160 (17 Ocak 1747), müst. Mustafa, Serez, no. 01113, vv. 0b-226b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. ist. Şaban 1190 (Eylül-Ekim 1776, müst. Muhammed Emin b. Ahmed b. Muhammed, İzmir, no. 251, vv. 1b-269b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı Ktp. Bağdat Köşkü Kitaplığı, müst. Hüseyin, no. 000106, vv. 1b-257b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Topkapı Sarayı Ktp. Medine'den Gelen Kitaplar no. 000378, vv. 1b-225b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt Ktp. Veliyyüddin Efendi no. V1507, vv. 1b-235b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Nuruosmaniye Ktp. Nuruosmaniye no. 02016, vv. 1b-242b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Yazmalar no. 06 Mil Yz B 155, vv. 1b-274a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. no. 06 Hk 1934, vv. 1b-220a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. no. 06 Hk 4835, vv. 0b-259b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Çorum Hasan Paşa Ktp. Hasan Paşa Yazma no. 6711, vv. 1b-344b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Bursa İnebey Ktp. Genel no. 3951, vv. 1b-211b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Sivas Ziya Bey Ktp. Sivas Yazma no. 45, vv. 1b-258b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt Ktp. Beyazıt no. B2701, vv. 0b-262a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler no. 006703, vv. 1b-264b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar no. 05193, vv. 0b-305a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Muhtasar-ı Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzâde Kitaplığı no. 1419, vv. 1b-224b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Amasya Beyazıt Ktp. Gümüşhacıköyü no. 199, 1-513.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yeni Cami no. 00647, vv. 1b-215b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. no. 06 Hk 2593/1, vv. 1b-298a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul Müftülüğü Ktp. no. 160, vv. 1b-253b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler no. BY0000004071, vv. 0b-321a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler no. 004445, vv. 0b-349b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey no. 00123, vv. 1b-290b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Edirne Selimiye Ktp. Selimiye Yazmalar no. 4952, vv. 1b-169a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler no. BY0000006501, vv. 1b-270.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar no. 04244, vv. 1b-229b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler no. 004000, vv. 0b-244b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi no. 01068, vv. 1b-249b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Nuri Efendi no. 00096, vv. 1b-258a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yozgat no. 00320, vv. 1b-283b.

- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Türkçe Yazma no. 00931, vv. 1b-286b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Beyazıt, Veliyyüddin Efendi no. V1506, vv. 1b-329a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler no. 003655, vv. 1b-259b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp. no. 06 Hk 5026, vv. 1b-296a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Millet Ktp. Ali Emiri Şeriiyye, no. 82, vv. 1b-268a.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi (Fetâvâ-yı Karahisarî)*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. Türkçe Yazma no. 00924, vv. 5b-285b.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi (Fetâvâ-yı Akkirmânî)*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi no. 01071, vv. 1b-228b. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/184015> (27.03.2025).
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi (Fetâvâ-yı Akkirmânî)*, Bursa İnebey Ktp. Orhan no. 546, vv. 0b-356a. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/35688> (27.03.2025).
- Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Hazırlayan Esra Kılavuz Eser, İstanbul: İsar Yayınları, 2021.
- Fetâvâ-yı Şerîfe Asılları*. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. Türkçe Yazma no. 2112, vv. 1a-108b.
- el-Gedûsî, Hâfız Mehmed b. Ahmed. *Zeyl-i Fetâvâ-yı Çatalcalı Ali Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler no. 001248, vv. 1b-239b.
- Gelibolulu, Mahmud Efendi. *Vâkiât*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, ist. 22 Zilhicce 1150 (12 Nisan 1738), müst. Abdullah, no. 01045, vv. 1b-261a.
- el-İmâdî, Ali b. İbrahim. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul Müftülüğü Ktp. no. 237, vv. 1b-150b.
- el-İmâdî, Ali b. İbrahim. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul Müftülüğü Ktp. no. 232, vv. 1b-166a.
- Kallek, Cengiz. “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *DİA*, 12: 438.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp. ist. Receb 1102 (Mart/Nisan 1691) müst. Ali b. Mustafa, no. 185, vv. 0b-313b.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 8 Rebüülâhîr 1117 (30 Temmuz 1705), müst. Ahmed b. Abdurrahman, no. 001257, vv. 1b-321b.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ'l-Kerebneşi*, Süleymaniye Ktp. Laleli, ist. 21 Şevval 1118 (26 Ocak 1707), müst. es-Seyyid Mustafa b. es-Seyyid Muhammed, no. 01275, vv. 2b-319b.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, ist. 24 Şaban 1121 (29 Ekim 1709), müst. el-Hacc Mustafa b. eş-Şeyh Muhammed, no. 001222, vv. 0b-273a.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ'l-Karanbişi*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye, ist. 23 Zilhicce 1136 (12 Eylül 1724), müst. el-Hacc İbrahim b. Ali, no. 609, vv. 1b-313a.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, ist. 1164 (1750-51), müst. Mustafa Muhterem b. Abdülbâkî el-Kırîmî, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. Yazma Eserler, no. 001247, vv. 1b-207a.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ-yı Kerebneşi*, Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, ist. Cemâziyelâhir 1167 (Mart/Nisan 1754), müst. Muhammed b. Mustafa, no. 00106, vv. 1b-334b.
- el-Kerebneşi, Mustafa b. Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ'l-Kerebneşi*, Süleymaniye Ktp. Carullah, no. 958, vv. 0b-306a.
- Kılavuz Eser, Esra. “17. Yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetvaları Işığında Fıkıh Düşüncesi”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2020.
- Midilli, Muharrem. “Osmanlı Fetva Literatüründe Aidiyete İlişkin Bir Tashiḥ: Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Kısa Bir Versiyonu Olarak Fetâvâ-yı Karaçelebizâde”. *Darülfunun İlahiyat Dergisi* 35:2 (2024): 615-628.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakâyık Zeyli* (İnceleme-tenkitli metin-dizin). (haz. Ramazan Ekinci), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

EK-1: Birinci ve İkinci Tertip Bazı Nüshalardaki Bölüm Başlıkları ve Fetva Sayıları

	Bölüm Başlıkları	01065-001 1. Tertip	00077 1. Tertip	04587 1. Tertip	01143 2. Tertip	00162 2. Tertip
1	Kitabü't-tahâre	7	7	7	7	8
2	Kitabü's-salât	31	33	25	48	41
3	Kitabü'z-zekât	41	41	44	33	43
4	Kitabü's-savm	11	12	11	12	12
5	Kitabü'l-hac	9	14	9	10	10
6	Kitabü'n-nikâh	217	215	230	231	246
7	Kitabü'r-radâ	27	26	29	29	29
8	Kitâbü't-talâk	284	293	325	297	308
9	Kitâbü'l-itak	65	65	61	77	83
10	Kitâbü'l-mekâtib	7	8	10	-	-
11	Kitâbü'l-velâ	10	10	12	12	12
12	Kitâbü'l-eyman	15	15	14	16	15
13	Kitâbü'l-hudûd	130	172	175	122	121
14	Kitâbü's-serika	13	-	13	14	13
15	Kitâbü's-siyer	125	122	125	156	159
16	Bâbu'l-lukata	2	2	2	2	2
17	Kitâbü'l-âbik	8	7	8	8	7
18	Kitâbü'l-mefkûd	18	18	18	17	17
19	Kitâbü'ş-şerike	52	50	55	51	53
20	Kitâbü'l-vakf	334	321	343	342	368
21	Kitâbü'l-büyu	301	303	304	258	278
22	Kitabü's-sarf	-	-	-	5	7
23	Kitabü'l-müdâyenat	-	-	-	44	47
24	Kitâbü'l-kefâlet	119	117	129	113	123
25	Kitâbü'l-havâle	31	30	32	29	32
26	Kitâbü'l-kazâ	84	82	85	82	88
27	Kitâbü'ş-şahâdet	250	236	246	240	250

28	Kitâbü'l-vekâlet	152	154	159	153	152
29	Kitâbu'd-dâva	313	295	306	281	283
30	Kitâbü'l-ikrar	52	45	51	48	46
31	Kitâbü's-sulh	95	95	98	97	96
32	Kitâbü'l-mudârebe	52	43	51	43	43
33	Kitâbü'l-vedîa	40	38	41	36	36
34	Kitâbü'l-âriyet	7	8	11	7	7
35	Kitâbü'l-hibe	122	123	132	121	123
36	Kitâbü'l-icâre	207	208	224	215	215
37	Kitâbü'k-ikrah	13	12	13	12	12
38	Kitabü'l-hacr	27	27	27	29	30
39	Kitabü'l-me'zûn	9	8	12	9	9
40	Kitâbü'l-gasb	94	96	102	84	86
41	Kitâbü'ş-şufa	24	24	26	33	23
42	Kitâbü'l-kısmet	30	31	31	31	31
43	Kitâbü'l-müzaraa	9	9	10	9	9
44	Kitâbü'l-müsâkât	1	1	1	2	2
45	Kitabü's-sayd ve'z-zebaih	-	-	-	4	4
46	Kitabü'l-eşribe	-	-	-	1	1
47	Kitâbü'l-kerâhiyye ve'l-istihsan	20	21	17	13	15
48	Kitabü'şürb	-	-	-	27	29
49	Kitabü'l-hitan	-	-	-	99	99
50	Kitâbü'r-rehn	62	57	63	65	64
51	Kitâbü'l-cinâyât	23	187	26	28	26
52	Kitâbü'd-diyât	162	-	170	169	168
53	Kitâbü'l-vesâyâ	343	343	360	184	204
54	Kitâbü'l-ferâiz	38	41	58	38	42
55	Fî'l-arâzî	37	39	41	46	51
	TOPLAM	4076	4104	4342	4139	4278

EK-2: Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin Birinci ve İkinci Tertip Nüshalarının Mehir Bablarındaki Fetvalar ve Dizilişleri (Metinler ilk nüshalara aittir. Rakamlar fetvaların bab içindeki sıralarını göstermektedir. Diğer tertipte bulunmayan fetvalar kalın yazı tipiyle vurgulanmıştır.)

	01065-001 00077 04587 (1. Tertip)		01143 00162 Matbu (2. Tertip)
	İlk Fetva		İlk Fetva
	Yâresi olup ma'zûr olan Zeyd yâresini açıp silip nesne akmağz iken abdest alıp akmadan mestlerini giyse mestleri üzerine mesh câiz olur mu? el-Cevab: Olur. [1b]		Zeyd cünüb iken zikir ve tesbîh ve salât ale'n-nebî etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur. [1b]
	Babü'l-mehr		Babü'l-mehr
1 1 2	Zeyd Hind'i şühûd mahzarlarında tezevvüc ettikde mehir tesmiye olunmayıp ba'dehu Zeyd Hind'e dâhil olduktan sonra bir nesne üzerine terâzî bulunmadan Hind'i tatlik eylese Hind Zeyd'den ne mikdar mehir alır? el-Cevab: Mehr-i misil alır. [13b; 10b; 13b]	1 1 1	Zeyd Hind'i şühûd mahzarlarında tezevvüc ettikten sonra mehir tesmiye olunmayıp ba'dehu Zeyd Hind'e dâhil olduktan sonra bir nesne üzerine terâzî bulunmadan Hind'i tatlik eylese Hind Zeyd'den ne mikdar mehir alır? el-Cevab: Mehr-i misil alır. [13a; 15b; I, 46]
2 2 1	Zeyd Hind'i şühûd mahzarlarında tezevvüc ettikde mehir tesmiye olunmayıp ba'dehu bir nesne üzerine terâzî bulunmadan Zeyd fevt olsa Hind tereke-i Zeyd'den ne mikdar mehir alır? el-Cevab: Mehr-i misil. [13b; 10b; 13b]	2 2 2	Zeyd Hind'i şühûd mahzarlarında tezevvüc ettikde mehir tesmiye olunmayıp ba'dehu bir nesne üzerine terâzî bulunmadan Zeyd fevt olsa Hind tereke-i Zeyd'den ne mikdar mehir alır? el-Cevab: Mehr-i misil alır. [13a; 15b; I, 46]
3 3 3	Zeyd Hind'i on dirhemden ekal olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Zeyd Hind'i tatlik eylese Hind Zeyd'den tamâmen on dirhem gümüş almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14a; 10b; 13b]	3 3 3	Zeyd Hind'i şu kadar bin akçe mehir-i müeccel tesmiyesiyle tezvîc edip mehir-i muaccel zıkr ve tesmiye olunmasa hâlen Hind fevt oldukça Zeyd sâir vereseye mehir-i müsemâdan hisselerini verirken sâir verese Zeyd'e mücerred vilâyetimizde mehir-i muaccel dahi tesmiye oluna gelmiştir, öyle olıcak mehir-i muaccel dahi lâzım olmuş olur, bize mehir-i muaccelden dahi hisse ver demeye kadir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [13a; 15b; I, 46]
4 4 5	Hind'in mehir-i misli bilinmek lâzım oldukça ne ile ma'fûm olur? el-Cevab: Babası cânibinden olan nisâyâ kıyas ile. [14a; 10b; 13b]	4 4 4	Zeyd Hind'i on dirhemden ekal olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Zeyd Hind'i tatlik eylese Hind Zeyd'den tamâmen on dirhem gümüş almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13a; 16a; I, 47]

5 - 4	Hind'in mehr-i misli bilinmek lâzım olup lâkin babası cânibinden nisvandandır kimesnesi olmasa Hind'in mehr-i misli kime kıyas ile ma'lûm olur? el-Cevab: Ecânibden Hind'e mümâsile olan nisâyâ kıyas ile. [14a; 10b; 13b]	5 8 7	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Hind'i bâinen tatlik edip ba'dehu mehrini vermeden şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl edip ba'dehu Hind'i tatlik eylese Hind akd-i evvel ve sâniide tesmiye olunan mehrini Zeyd'den tamâmen almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13a; 16a; I, 47]
		- 5 5	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra nikâh kâim iken Zeyd sıhhatinde Hind'in mehr-i üzerine şu kadar akçe ziyâde Hind dahi kabul edip ba'dehu Zeyd fevt olsa Hind tereke-i Zeyd'den mehr-i müsemâmâdan ziyâdeyi almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13a; 16a; I, 47]
6 5 6	Zeyd Hind'i şu kadar bin akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip mehr-i muaccel zıkr ve tesmiye olunmasa hâlen Hind fevt oldukça Zeyd sâir vereseye mehr-i müsemâmâdan hisselerini verirken sâir verese Zeyd'e mücerred vilâyetimizde mehr-i muaccel dahi tesmiye oluna gelmiştir, öyle olıcak mehr-i muaccel dahi lâzım olmuş olur, bize mehr-i muaccelden dahi hisse ver demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [14a; 10b; 13b-14a]	6 6 6	Zeyd Hind'i bir muayyen mülk menzili ile bahçesi ve şu kadar eşyâ-i muayyenesi mehr-i muaccel olmak üzere tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind ol menzil ve bahçe ve eşyayı almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13a; 16a; I, 47]
7 13 11	Zeyd mehâriminden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle helal olmak zannı ile tezevvüc ve vat' edip ba'dehu tefrik olursa Hind Zeyd'den mehr-i müsemâmâyı almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemâmâdan ekallini alır. [14a; 10b; 14a]	7 7 9	Zeyd Hind'i şu kadar esvâb-ı muayyene mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl edip esvâb-ı mezbûreyi Hind'e verdikten sonra Amr esvâb-ı merkûmeye müstahik çıkıp ba'de'l-isbat ve'l-hükm Hind'den alsa Hind esvâb-ı merkûmenin kıymetlerini Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13b; 16a; I, 48]
- - 7	Hind'in zevci Zeyd âhar diyarda iken Amr Hind Zeyd'in menkûhası idiğini bilmeden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeyd âhar diyardan gelmeden Amr fevt olsa Hind mehr-i müsemâmâyı Amr'ın terekesinden almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemâmâdan ekallini alır. [14a]	- - 8	Zeyd Hind'i yüz kuruş mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Zeyd Hind'i bâinen tatlik edip ba'dehu mehr-i müsemâmâyı vermeden Hind'i iki yüz kuruş mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl edip ba'dehu Zeyd fevt olsa Hind akd-i evvel ve akd-i sâniide tesmiye olunan mehrini terk-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [I, 47-48]

8 6 8	Hind'in zevci Zeyd âhar diyarda iken Amr Hind Zeyd'in menkuhası idiğini bilmemekle Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeyd gelip Hind'i Amr'dan tefrik ettirse Hind mehr-i müsemmayı Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmadan ekallini alır. [14a; 10b-11a; 14a]	8 9 10	Zeyd Hind'i şu kadar eşya mehr-i muaccel üzerine tezevvüc eşyâ-i mezbûreyi Hind'e verdikten sonra Zeyd kable'd-duhûl ve'l-halvet Hind'i tatlik eylese Zeyd esvâb-ı mezbûrenin nüsfini Hind'den istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. [13b; 16a; I, 48]
9 8 9	Hind Zeyd'i müddet-i radâda irda ettikten sonra Zeyd bâliğ oldukda bilmemekle Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' edip ba'dehu radâ beyyine ile sâbit olup Hind Zeyd'den tefrik olursa Hind mehr-i müsemmayı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmadan ekallini alır. [14a; 11a; 14a]	9 10 11	Zeyd Hind'i şu makûle şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'dehu vermeden Hind'e duhûl eylese Hind esvâb-ı merkûmenin vasatlarını yahut vasatlarının kıymetlerini Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13b; 16a; I, 48]
10 9 10	Zeyd meznıyyesi Hind'in radâen kızı Zeyneb'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeyneb Zeyd'den tefrik olursa Zeyneb mehr-i müsemmayı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmadan ekallini alır. [14a; 11a; 14a]	10 11 12	Zeyd Hind'i bir câriye mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind, Zeyd'in terekesinden bir vasat câriye yahut bir vasat câriyenin kıymetini almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13b; 16a-b; I, 48]
11 7 13	Zeyd'in kulu Amr Zeyd'in izninsiz Hind-i hürreyi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeyd akd-i mezbûru mûciz olmadan Amr Hind'i tatlik edip ba'dehu Zeyd Amr'ı itak eylese Hind mehr-i müsemmayı Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmayı tecavüz eylemez. [14a-b; 11a; 14a]	11 12 13	Zeyd Hind'i şu makûle bir çift altın bilezik mehr-i muaccel ile tezevvüc ve duhul ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind ol bileziklerin vasatını yahut vasatının kıymetlerini tereke-i Zeyd'den almaya kadire olur mu? el-Cevab: Olur. [13b; 16b; I, 48]
12 14 12	Zeyd zevcesi Hind'i üç talâk ile tatlik ettikten sonra Zeyd hülle ettirmeden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' edip ba'dehu Hind Zeyd'den tefrik olursa Hind müsemmayı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmadan ekallini alır. [14a; 11a; 14a]	12 13 14	Zeyd Hind'i şu makûle şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra vermeden Hind fevt olsa Hind'in sair veresei esvâb-ı merkûmenin vasatlarından yahut vasatlarının kıymetlerinden hisselerini Zeyd'den almaya kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar. [13b; 16b; I, 49]
13 11 14	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra zıfâf vâki olup lâkin Hind retkâ olup vat'ı mümkün olmamakla Hind'i tatlik eylese Zeyd mehr-i müsemmanın nüsfini Hind'e verirken Hind râziye olmayıp tamâmen almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 11a; 14a-b]	13 14 15	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile tezevvüc ettikten sonra zıfâf vâki olup lâkin Hind retkâ olup vat'ı mümkün olmamakla Hind'i tatlik eylese Zeyd mehr-i müsemmanın nüsfini Hind'e verirken Hind râziye olmayıp tamâmen almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [13b; 16b; I, 49]

14 10 15	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra halvet-i sahiha vâkıa olup lâkin Zeyd innin olmakla Hind'i vat'a kâdir olmayıp ba'dehu Hind'i tatlik eylese Hind mehr-i müsemâyı tamâmen Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14b; 11a; 14b]	14 15 16	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile tezevvüc ettikten sonra halvet-i sahiha vâkıa olup lâkin Zeyd innin olmakla vat'a kâdir olmayıp ba'dehu Hind'i tatlik eylese Hind mehr-i müsemâyı tamâmen Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13b; 16b; I, 49]
	-		NEV'UN ÂHAR
15 12 21	Hind-i sagireyi velî-yi akrabı anası Zeyneb mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc edip Zeyd Hind'i vat' ettikten sonra Hind bâliğa olduğu anda nefsinı ihtiyar ve işhad edip huyâr-ı bulugla akd-i mezbûru Zeyd'in huzûrunda hâkime feshettirirse Hind mehr-i müsemâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14b; 11a; 14b-15a]	15 16 17	Zeyd mehâriminden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle helal olmak zannı ile tezevvüc ve vat' edip ba'dehu tefrîk olursa Hind Zeyd'den mehr-i müsemâyı almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemâdan ekallını alır. [13b; 16b; I, 49]
16 15 18	Zeyd kızı Hind-i kebîrenin bîkr câriyesi Zeyneb'i Hind'in izninsiz Amr'a tezvîc edip Amr dahi Zeyneb'i vat' edip bekâretini izâle ettikten sonra Hind vâkıfe oldukda nikâhı kabul etmeyip tefrîk eylese Zeyneb'in noksan-ı bekâreti mehr-i mislinden ezyed olmakla Hind Zeyneb'in noksan-ı bekâretini Amr'a tazmîne kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14b; 11a-b; 14b]	16 17 18	Zeyd neseben kız karındaşı Hind'in radâen kızı Zeyneb'i şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra kable'd-duhûl Zeyneb Zeyd'den tefrîk olursa Zeyneb Zeyd'den mehri nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [13b; 16b; I, 49]
- - 16	Zeyd Hind'in innin idiğini bilmeden nefsinı şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc edip badehu inneti zâhir olmakla Hind Zeyd'i hâkime bir sene te'cîl ettirip halvet-i sahiha bulunduktan sonra bir sene mürûr edip vâsıl olmasa Hind kenduyi hâkime tefrîk ettirmeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14b]		
- - 17	Bu sûrette Hind kenduyi hâkime tefrîk ettiricek, mehr-i müsemâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14b]		

17 16 19	Zeyd Hind'i yirmi bin akçe mehir ile kenduye tezvîce Amr'ı tevkîl ettikten sonra Amr Hind'i Zeyd'e otuz bin akçe mehir ile tezvîc edip ba'dehu Zeyd bilmeden Hind'e dâhil olup ba'dehu bildikde akd-i mezbûru reddeylese Hind'in mehr-i misli yirmi bin akçe olmakla Zeyd Hind'e yirmi bin akçeyi verirken Hind mücerred vekîlin otuz bin akçe mehir ile tezvîc etti deyip yirmi bin akçeden ziyâde nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 11b; 14b]	17 18 19	Zeyd mezniyyesi Hind'in radâen kızı Zeyneb'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvûc ve vat' ettikten sonra Zeyneb Zeyd'den tefrîk olursa Zeyneb mehr-i müsemâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmâdan ekallini alır. [13b-14a; 16b; I, 49]
18 17 20	Zeyd Amr'a kızım Hind'i şu kadar akçe mehr-i muaccel ile tezevvûc eyle Hind'i sana şu kadar cihaz esvâbı ile vereyim demekle Amr dahi Hind'i mehr-i muaccel-i mislinden ziyâde ol kadar akçe mehr-i muaccel ile tezevvûc ve meblağ-ı mezbûru Zeyd'e teslim edip ba'dehu Zeyd Hind'i Amr'a verdikde ol mikdar cihaz esvâbı vermese Amr Zeyd'de vech-i muharrer üzere verdiği akçeden Hind'in mehr-i mislinden ziyâdesini Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b-15a; 11b; 14b]	18 19 20	Hind Zeyd'i müddet-i radâda irdâ ettikten sonra Zeyd bâliğ olduğda bilmemek ile Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvûc ve vat' edip ba'dehu radâ beyyine ile sâbit olup Hind Zeyd'den tefrîk olursa Hind mehr-i müsemâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmâdan ekallini alır. [14a; 16b-17a; I, 49]
19 18 25	Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind sâir vereseden Zeyd zimmetinde olan mehrim şu kadardır deyu dâva ve sâir verese şu kadar nâkıştır deyip Hind'in mehr-i misli sâir veresenin dedikleri mikdâra müsâid olsa Hind müddeâsına ikâmet-i beyyine edicek dediği mikdârı tereke-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15a; 11b; 15a]	19 20 21	Zeyd zevcesi Hind'i üç talâk ile tatlik ettikten sonra Zeyd hülle ettirmeden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvûc ve vat' edip ba'dehu Hind Zeyd'den tefrîk olursa Hind mehr-i müsemâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmâdan ekallini alır. [14a; 17a; I, 50]
20 19 -	Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind sâir vereseden Zeyd zimmetinde olan mehrim şu kadardır deyu dâva ve sâir verese şu kadar nâkıştır deyu dâva edip tarafeynin beyyineleri olmasa Hind'in mehr-i misli Hind'in dediği mikdâra müsâid olmayacak Hind yemîni ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Olunmaz. [15a; 11b]	20 21 22	Hind'in zevci Zeyd âhar diyarda iken Amr, Hind Zeyd'in menkûhası idîğini bilmemekle Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvûc ve vat' ettikten sonra Zeyd gelip Hind'i Amr'dan tefrîk ettirse Hind mehr-i müsemâyı Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmâdan ekallini alır. [14a; 17a; I, 50]
21 20 -	Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sâir vereselerini terk ettikde Hind Zeyd zimmetinde olan mehrim şu kadar akçedir deyu dâva ve sâir verese şu kadar nâkıştır deyu dâva edip tarafeynin beyyineleri olmasa Hind'in mehr-i misli Hind'in dediği mikdâra müsâid olıcak Hind yemîni ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Olunur. [15a; 11b]	21 22 23	Zeyd'in kulu Amr Zeyd'in izninsiz Hind-i hürreyi şu kadar akçe mehir ile tezevvûc ve vat' ettikten sonra Zeyd akd-i mezbûru muciz olmadan Amr Hind'i tatlik edip ba'dehu Zeyd Amr'ı i'tak eylese Hind mehr-i müsemâyı Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Mehr-i misil ile müsemmâdan ekallini alır. [14a; 17a; I, 50]

	-		NEV'UN ÂHAR
22 21 24	Hind ba'dehu zevci Zeyd fevt olup Hind'in veresei Zeyd'in veresesinden Hind'in Zeyd zimmetinde olan mehr-i müsemâmî şu kadar akçedir deyu dâva edip ve Zeyd'in veresei şu kadar nakıstır deyip tarafeynin beyineleri olmasa kavil kangısındır? el-Cevab: Verese-i Zeyd'indir. [15a; 11b; 15a]	22 23 24	Hind'in mehr-i misli bilinmek lazım oldukda ne ile ma'lûm olur? el-Cevab: Babası cânibinden olan nisâya kıyas ile. [14a; 17a; I, 50]
- - 22	Zeyd Hind'i yüz kuruş mehr-i misliyle mehir tesmiye edip tezevvüc edip ve duhûl ettikten sonra Zeyd Hind'i bâinen tatlık edip ba'dehu mehr-i müsemâmâyı vermeden Hind'i iki yüz kuruş mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl edip ba'dehu Zeyd fevt olsa Hind akd-i evvel ve akd-i sâñide tesmiye olunan mehrini tereke-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15a]		
- - 23	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve halvet-i sahîha bulunduktan sonra Zeyd Hind'i tatlık eylese Hind ol kadar akçe mehrini Zeyd'den talep ettikde Zeyd gerçi gerçi halvet-i sahîha bulundu lâkin ben vat' etmedim deyu mehrini tamâmen vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15a]		
23 22 26	Zeyd Hind'i şu makûle şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'dehu vermeden Hind'e duhûl eylese Hind esvâb-ı merkûmenin vasatlarını yahut vasatlarının kıymetlerini Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15a; 11b; 15a]	23 24 25	Hind'in mehr-i misli bilinmek lazım olup lâkin babası cânibinden nisvandandır kimesnesi olmasa Hind'in mehr-i misli kime kıyas ile ma'lûm olur? el-Cevab: Ecânibden Hind'e mümasile olan nisâya kıyas ile. [14a; 17a; I, 50]
24 24 27	Zeyd Hind'i bir câriye mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind Zeyd'in terekesinden bir vasat câriye yahut bir vasat câriyenin kıymetini almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15a; 11b; 15a]	24 - -	Hind-i sagîreyi velî-yi akrabâ anası Zeyneb mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc edip Zeyd Hind'i vat' ettikten sonra Hind bâliğa olduğı anda nefsinin ihtiyar ve işhad edip hiyâr-ı bulugla akd-i mezbûru Zeyd'in huzûrunda hâkime feshettirirse Hind mehr-i müsemâmâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [13a]

25 25 28	Zeyd Hind'i şu makûle şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra vermeden Hind fevt olsa Hind'in sâir veresi esvâb-ı merkûmenin vasatlarından yahut vasatlarının kıymetlerinden hisselerini Zeyd'den almaya kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar. [15a-b; 11b-12a; 15a]	25 25 26	Zeyd-i Nasrânî Hind-i Nasrâniyyeyi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Hind şeref-i İslâm ile müşerrefe olup Zeyd'e İslâm arz olundukda Zeyd ibâ etmekle Hind Zeyd'den tefrik olursa Hind mehr-i müsemâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14a; 17a; I, 50]
26 23 30	Zeyd Hind'i şu mekûle bir çift altın bilezik mehr-i muaccel ile tezevvüc ve duhûl ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind ol bileziğin vasatını yahut vasatının kıymetini tereke-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15b]	26 26 27	Zeyd kızı Hind-i kebîrenin bîkr câriyesi Zeyneb'i iznısız Amr'a tezvîc edip Amr dahi Zeyneb'i vat' ve bekâretini izale ettikten sonra Hind vâkıfe oldukda nikâhı kabul etmeyip tefrik eylese Zeyneb'in noksan-ı bekâreti mehr-i mislinden ezyed olmakla Hind Zeyneb'in noksan-ı bekâretini Amr'a tazmîne kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14a; 17a-b; I, 51]
27 26 29	Zeyd Hind'i şu kadar esvâb-ı muayyene mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl edip esvâb-ı mezbûreyi Hind'e verdikten sonra Amr esvâb-ı merkûmeye müstahik çıkıp ba'de'l-isbat ve'l-hükm Hind'den alsa Hind esvâb-ı merkûmenin kıymetlerini Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15a-b]	27 27 28	Zeyd Hind'i yirmi bin akçe mehir ile kenduye tezvîce Amr'ı tevkîl ettikten sonra Amr Hind'i Zeyd'e otuz bin akçe mehir ile tezvîc edip ba'dehu Zeyd bilmeden dâhil olup bildikde akd-i mezbûru reddeylese Hind'in mehr-i misli yirmi bin akçe olmakla Zeyd Hind'e yirmi bin akçeyi verirken Hind mücerred vekilin otuz bin akçe ile tezvîc etti deyip yirmi bin akçeden ziyade nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 17b; I, 51]
28 29 31	Zeyd Hind'e namzet oldukda Hind'e mehr-i muaccel nâmına şu kadar eşya gönderip ba'dehu Hind'i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşyâ-ı merkûmeyi Hind'den istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15b]	28 28 29	Zeyd Amr'a kızım Hind'i şu kadar akçe mehr-i muaccel ile tezvîc eyle Hind'i sana şu kadar cihaz esvâbı ile vereyim demekle Amr dahi Hind'i mehr-i muaccel-i mislinden ziyâde ol kadar mehr-i muaccel ile tezevvüc ve meblağ-ı mezbûru Zeyd'e teslim edip ba'dehu Zeyd Hind'i Amr'a verdikde ol mikdar cihaz esvabı vermese Amr Zeyd'e vech-i muharrer üzere verdiği akçeden Hind'in mehr-i mislinden ziyadesini istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. [14b; 17b; I, 51]
29 30 32	Zeyd namzedi Hind'e me'kûlat makûlesinden bir mikdar eşya ihdâ edip Hind dahi istihlâk ettikten sonra Zeyd Hind'i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşyâ-ı mezbûreyi Hind'e tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15b; 12a; 15b]	29 29 30	Zeyd Hind'e namzed oldukda Hind'e mehr-i muaccel namına şu kadar eşya gönderip ba'dehu Hind'i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşyâ-ı mezbûreyi Hind'den istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. [14b; 17b; I, 51]

30 31 33	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra nikâh kâim iken Zeyd sıhhatinde Hind'in mehri üzerine şu kadar akçe ziyâde eylese Hind dahi kabûl edip ba'dehu Zeyd fevt olsa Hind tereke-i Zeyd'den mehr-i müsem mâ ve ziyâdeyi almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15b]	30 30 31	Zeyd namzedi Hind'e me'kûlat makûlesinden şu kadar eşya ihdâ edip Hind dahi istihlak ettikten sonra Zeyd Hind'i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşyâ-i mezbûreyi Hind'e tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 17b; I, 52]
31 32 34	Zeyd-i Nasrânî Hind-i Nasrâniyyeyi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Hind şeref-i İslâm ile müşerreffe olup Zeyd'e İslâm arz olundukda Zeyd ibâ etmekle Hind Zeyd'den tefrik olunsâ Hind mehr-i müsem mâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15b]	31 31 32	Hind zevci Zeyd'e tarafımdan akrabâna ihdâ eyle deyu şu kadar esvab verip lâkin Zeyd esvâbı ihdâ etmeyip yedinde iken Hind'i tatlik eylese Zeyd esvâb-ı merkûmeyi Zeyd'den taleb ettikde Hind esvâbı Zeyd'e temlik etmiş değil iken Zeyd mücerred vech-i muharrer üzere vermekle mülküm olmuş olur deyu vermeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 17b; I, 52]
32 27 35	Zeyd Hind'i bir muayyen mülk menziliyle bahçesi ve şu kadar eşyâ-i muayyenesi mehr-i muaccel almak üzere tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind ol menzil ve bahçe ve eşyâyı almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15b]	32 32 33	Zeyd-i sagîrin âmmu ve velî-yi akrabâ Amr Zeyd'e Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile tezvîc ettikten sonra kable'd-duhûl Zeyd bâliğ olup akd-i mezbûru huyâr-ı bulûğla hâkime feshettirse Hind mehr-i müsem mânın nısfını Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 17b; I, 52]]
33 28 36	Zeyd Hind'i şu kadar eşyâ mehr-i muaccel üzerine tezevvüc edip eşyâ-i mezbûreyi Hind'e verdikten sonra Zeyd kable'd-duhûl ve'l-halvet Hind'i tatlik eylese Zeyd eşyâ-i mezbûrenin nısfını Hind'den istirdâda kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. [15b; 12a; 15b]	33 33 34	Hind-i sagîrenin velî-yi akrabâ anası Zeyneb Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Hind kable'd-duhûl bâliğa olup huyâr-ı bulûğla akd-i mezbûru hâkime feshettirse Hind Zeyd'den mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [14b; 18a; I, 52]
34 33 37	Cünûn-i mutbık ile mecnûn olan Zeyd'in velî-yi akrabâ li-ebeveyn âmmu Amr, Hind'i mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind Zeyd'in terekesinden mehr-i müsem mâyı ve mâadadan hissesini almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16a; 12a; 15b]	34 35 36	Zeyd-i sagîrin velî-yi akrabâ anası Hind Zeyneb'i Zeyd'e mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra Zeyd sığarında kable'd-duhûl fevt olsa Zeyneb mehr-i müsem mâyı tereke-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [14b-15a; 18a; I, 52]
		- 34 35	Hind-i sagîrenin velî-yi akrabâ anası Zeyneb Hind'i küfvü Zeyd'e mehr-i misli olan şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezvîc edip Zeyd dahi Hind'i vat' ettikten sonra Hind bâliğa olup akd-i mezbûru huyâr-ı bulûğla hâkime feshettirse Hind mehr-i müsem mâyı Zeyd'den şeran almaya kadire olur mu? el-Cevab: Olur. [18a; I, 52]

35 34 38	Zeyd-i sagîrin velî-yi akrabı anası Hind Zeyd'e Zeyneb'i mehir-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra Zeyd sığârında kable'd-duhûl fevt olsa Zeyneb mehir-i müsemâmâyı tereke-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16a; 12a; 15b]	35 36 37	Cünûn-ı mutbık ile mecnûn olan Zeyd'in velî-yi akrabı li-ebeveyn ammu Amr, Hind'i mehir-i misli olan şu kadar mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind Zeyd'in terekesinden mehir-i müsemâmâyı ve mâadadan hissesini almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15a; 18a; I, 52-53]
36 35 39	Zeyd-i sagîrin âmmu ve velî-yi akrabı Zeyd'e Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra kable'd-duhûl Zeyd bâliğ olup hıyâr-ı bulûğla akd-i mezbûru hâkime fesh ettirse Hind mehir-i müsemâmânın nısfını Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 12a; 16a]	36 37 38	Hind-i sagîre velîsi izinsiz nefsinin şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile Amr'a tezvîc ettikten sonra Hind'in velîsi muciz olmadan Amr kable'd-duhûl fevt olsa olup ba'dehu Hind bâliğa oldukça olsa Hind Amr'ın terekesinden mehir namına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15a; 18a; I, 53]
37 37 43	Hind-i sagîrenin velî-yi akrabı anası Zeyneb Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Hind kable'd-duhûl bâliğa olup hıyâr-ı bulûğla akd-i mezbûru hâkime feshettirse Hind Zeyd'den mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 12b; 16a]	37 38 39	Zeyd-i sagîrin velî-yi akrabı li-ebeveyn er karındaşı Amr hâzır iken Zeyd'in âmmu Bekir Amr'ın izinsiz Hind'i Zeyd'e tezvîc edip ba'dehu Amr akdi muciz olmadan Zeyd kable'l-bulûğ ve'd-duhûl fevt olsa Hind akd-i mezbûra binâen Zeyd'in terekesinden mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15a; 18a; I, 53]
38 36 41	Hind-i sagîrenin velî-yi akrabı anası Zeyneb Hind'i küfvü Zeyd'e mehir-i misli olan şu kadar akçe mehir-i müeccel tesmiyesiyle tezvîc edip Zeyd dahi Hind'i vat' ettikten sonra Hind bâliğa olup akd-i mezbûru hıyâr-ı bulûğla hâkime fesh ettirse Hind mehir-i müsemâmâyı Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16a; 12b; 16a]	38 39 40	Hind-i sagîrenin babası Zeyd hâzır iken sagîreyi âmmu Amr Zeyd'in izinsiz şu kadar akçe mehir nâmına tesmiyesi ile Bekir'e tezvîc ettikten sonra Zeyd vâkif oldukça muciz olmayıp kable'l-bulûğ ve'd-duhûl akd-i mezbûru fesheylese Zeyd Hind'in mehri nâmına Bekir'den nesne almaya kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15a; 18a; I, 53]
39 38 42	Zeyd-i sagîrin velî-yi akrabı li-ebeveyn er karındaşı Amr hâzır iken Zeyd'in âmmu Bekir Amr'ın izinsiz Hind'i Zeyd'e tezvîc edip ba'dehu Amr akdi muciz olmadan Zeyd kable'l-bulûğ ve'd-duhûl fevt olsa Hind akd-i mezbûra binâen Zeyd'in terekesinden mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 12b; 16a]	39 40 41	Bu sûrette Bekir mehir-i muaccel olmak üzere Hind için Amr'a şu kadar akçe ile bir mikdar esvab verse meblağ-ı mezbûr ile esvâb-ı merkûme mevcûde olmakla Bekir meblağ-ı mezbûr ile esvâb-ı merkûmeyi Amr'dan almaya kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz (diğer iki nüshada: Olur). [15a; 18b; I, 53]
40 39 44	Hind-i sagîre velîsi izinsiz nefsinin şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Amr'a tezvîc ettikten sonra Hind'in velîsi muciz olmadan Amr kable'd-duhûl fevt olup ba'dehu Hind bâliğa olsa Hind Amr'ın terekesinden mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 12b; 16a]	40 41 42	Kadıdan gayrı velîsi olmayan Hind-i sagîreyi üvey anası Zeyneb kadı izinsiz mehir-i misli mikdârı şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Amr'a tezvîc edip Amr dahi Hind'i vat' ettikten sonra kadı Hind'i Amr'dan tefrîk eylese Hind bâliğa oldukça ol kadar akçeyi Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [15a; 18b; I, 53]

40	- Zeyd-i sagîrin velî-yi akrabı anası Hind - Zeyneb'i Zeyd'e tezvîc ettikten sonra kable'd-duhûl bâliğ olduğu anda hıyâr-ı buluğla akd-i mezbûru Zeyneb'in huzûrunda hâkime feshettirmeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. [16a]	- - -	-
41 41 47	Zeyd'in kulu Amr Hind'i Zeyd'in izniyle şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Amr fevt olsa Hind Zeyd'e mücerred Amr kulun olmakla mehrimi malından bana edâ eyle demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a-b; 12b; 16a-b]	41 42 43	- Hürretü'l-asl olan Hind-i sagîrenin velî-yi akrabı âmmı Zeyd Hind'i hürre'l-asl olmayıp azatlı olan Amr'a şu kadar akçe mehir tesmiyesi ile tezvîc ettikten sonra kable'l- vat' Hind Amr'dan tefrik olursa Hind bâliğa oldukda Amr'dan mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15a; 18b; I, 53]
42 42 46	Zeyd sagîr oğlu Amr'a Hind'i şu akçe mehir ile tezvîc ettikde mehre damin olduktan sonra Amr sığarında fevt olsa Hind mehrini Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16b; 12b; 16a]	42 43 46	Zeyd sagîre kızı Hind'i Amr'a şu kadar akçe mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezvîc edip mehr-i mezbûru Amr'dan alsa sagîre bâliğa oldukda Amr'a Zeyd'in kabzını tutmam bana mehr-i mezbûru tekrar vermeyince nefsimi sana temkîn etmem demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15a; 18b; I, 54]
43 40 45	Hind-i sagîreyi velî-yi akrabı Zeyd mehr-i misliyle küfvü Amr-ı sagîre tezvîc edip Amr'ın babası Bekir dahi kabul ettikten sonra Amr fevt olup malı olmasa Bekir mehre dâmin olmuş değil iken Hind'in vasâsi Beşir Bekir'e mücerred Amr'ın babası olmakla Hind'in mehrini malından eda eyle deyu cebre kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16b; 12b; 16a]	43 44 44	Zeyd sagîr oğlu Amr'a Hind'i şu kadar akçe mehr ile tezvîc edip ettikde mehre dâmin olduktan sonra Amr sığarında fevt olsa Hind mehrini Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el- Cevab: Olur. [15b; 18b; I, 54]
44 43 48	Zeyd Hind'i şu makûle şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd'in babası Amr ol makûle ol kadar esvâbı kendi malından teberruan Hind'e verse Amr nâdim olup esvâb-ı merkûmeyi Hind'den almaya kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16b; 12b; 16b]	44 45 45	Hind-i sagîreyi velî-yi akrabı Zeyd mehr-i misliyle küfvü Amr-ı sagîre tezvîc edip Amr'ın babası Bekir dahi kabul ettikten sonra Amr fevt malı olmasa Bekir mehre dâmin olmuş değil iken Hind'in vasîsi Beşir Bekir'e mücerred Amr'ın babası olmakla Hind'in mehrini malından ver deyu cebre kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15b; 18b; I, 54]
45 44 49	Hürretü'l-asl olan Hind-i sagîrenin velî-yi akrabı âmmı Zeyd Hind'i hürre'l-asl olmayıp âzadlı olan Amr'a şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra kable'l- vat' Hind Amr'dan tefrik olursa Hind bâliğa oldukda Amr'dan mehir nâmına nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16b; 12b; 16b]	45 46 47	Zeyd Hind'i şu mekûle şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra Zeyd'in babası Amr ol makûle ol kadar esvâbı kendi malından teberruan Hind'e verse Amr nâdim olup esvâb-ı merkûmeyi Hind'den almaya kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [15b; 18b; I, 54]
	-		NEV'UN ÂHAR

46 45 -	Hind-i sagîrenin babası Zeyd hâzır iken sagîreyi âmmı Amr Zeyd'in izninsiz şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Bekir'e tezvîc ettikten sonra Zeyd vâkıf oldukda müciz olmayıp kable'l-bulûğ ve'd-duhûl akd-i mezbûru fesheylese Zeyd Hind'in mehri nâmına Bekir'den nesne almğa kâdir olur mu? (el-Cevab: Olmaz.) [16b; 12b-13a]	46 47 48	Züyûf akçe râyic iken Zeyd Hind'i şu kadar züyûf akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra züyûf akçe kâsid olup ba'dehu Hind fevt olsa ol kadar züyûf akçenin yevm-i kesadda altın ya gümüşten kıymetlerinden sair veresinin hisselerini verirken sâir verese almayıp züyûf akçe adedince ceyyid akçe ver demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [15b; 18b-19a; I, 54]
47 46 -	Bu sûrette Bekir mehr-i muaccel olmak üzere Hind için Amr'a şu kadar akçe ile bir mikdar esvab verse meblağ-ı mezbûr ile esvâb-ı merkûme Amr'ın (yedinde mevcûd) olmakla Bekir meblağ-ı mezbûr ile esvâb-ı merkûmeyi Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16b; 13a]	47 48 49	Kuruş ceyyid akçe ile yetmiş akçeye rayic iken Zeyd Hind'i ol makule ceyyid akçeden şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'de zaman züyûf akçe zâhir olup kuruş züyûf akçe ile iki yüz akçeye râyic olup ol makûle ceyyid akçe eydî-i nâstan münkatı olduktan sonra Zeyd fevt olsa Hind ol makûle ol kadar ceyyid akçenin yevm-i inkıtada olan kıymetlerini tereke-i Zeyd'den almak istedikde sair verese râzılar olmayıp Hind'e beher iki yüz ceyyid akçe mukâbelesinde bir kuruş al yahut ceyyid adedince züyûf akçe al demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [15b; 19a; I, 54-55]
48 47 51	Düyûnu terekkesinden ezyed olduğu hâlde fevt olan Zeyd'in dâinleri tereke-i Zeyd'i deynlerimize göre iktisam edelim dediklerinde zevcesi Hind râziye olmayıp mehrimi terekeden tamâmen istifa ederim demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16b; 13a; 16b]	48 49 50	Kuruş iri ceyyid akçe ile seksen akçeye râyic iken Zeyd Hind'i ol makûle ceyyid akçeden şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'de zaman hurde akçe zâhir olup kuruş hurde akçe ile yüz yirmi akçeye rayic olup ol makûle iri ceyyid akçe eydî-i nâstan münkatı olduktan sonra Zeyd fevt olsa Hind ol makûle ol kadar ceyyid akçenin yevm-i inkıtada olan kıymetlerini tereke-i Zeyd'den almak istedikde sâir verese râzılar olmayıp Hind'e yüz yirmi iri ceyyid akçe mukâbelesinde bir kuruş al yahut iri ceyyid adedince hurde akçe al demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [15b; 19a; I, 55]
49 48 52	Zeyd sıhhatinde Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd duyûnu terekkesinden ezyed olduğu hâlde fevt olsa Hind terekeden mehr-i müsemâyâ isâbet eden mikdarı almak istedikde sâir dâinler cümle terekeyi biz alırız demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [16b-17a; 13a; 16b]	49 50 51	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind'i ve sâir vereselerini terk ettikde sâir verese terekeden ol kadar akçeyi Hind'e verirlerken Hind almayıp mukâbelesinde şu kadar kuruş alırım demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 19a; I, 55]

50 49 53	Zeyd Hind'i mehr-i mislinden zâid şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind'i ve li-ebeveyn er karındaşı Amr'ı terk eylese Hind mehr-i müsemâyı terekeden almak istedikde Amr mehr-i mislinden ziyâdeyi aldığına râzı olmam deyu Hind'i bi-ğayri vecih tamâmen ahzdan men'e kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [17a; 13a; 16b]	50 51 52	Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sâir veresesini terk ettikde sâir verese Hind'in Zeyd zimmetinde olan şu kadar akçe mehrini terekede olan akçeden verirlerken Hind almayıp mukabelesinde terekeden bir menzil alırım demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 19a; I, 55]
- - 50	Hind-i bâliğa nefsi velî-yi akrabı Zeyd'in izinsiz küfvü olmayan Amr'a şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc edip Amr dahi Hind'i vat' edip lâkin veled olmamakla Zeyd râzı olmayıp Hind'i Amr'dan tefrîk ettirse Hind mehr-i müsemâyı Amr'dan almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16b]		
51 50 55	Züyûf akçe râyic iken Zeyd Hind'i şu kadar züyûf akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra züyûf akçe kâsid olup ba'dehu Hind fevt olsa Zeyd ol kadar züyûf akçenin altın ya gümüşten olan kıymetlerinden sâir vereseyle hisselerini verirken sâir verese almayıp züyûf adedince ceyyid akçe ver demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [17a; 13a; 16b-17a]	51 52 53	Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sâir veresesini terk ettikde sâir verese Hind'e Zeyd zimmetinde olan şu kadar akçe mehri mukâbelesinde terekeden bir kul verip ba'dehu Zeyd'in sıhhatinde ol kulu i'tak ettiği beyyine ile sâbit olup ıtkına hükmolunsa Hind mehr-i mezbûru terekeden almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olur. [16a; 19b; I, 55]
52 51 56	Kuruş ceyyid akçe ile yetmiş akçeye râyic iken Zeyd Hind'i ol makûle ceyyid akçeden şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'de zaman züyûf akçe zâhir olup kuruş züyûf akçe ile iki yüz akçeye râyic olup ol makûle ceyyid akçe eydi-i nastan münkatı olduktan sonra Zeyd fevt olsa Hind ol makûle ceyyid akçenin yevm-i inkitada olan kıymetlerini terekeden almak istedikde sâir verese râzılar olmayıp Hind'e her iki yüz ceyyid akçe mukâbelesinde bir kuruş al yahut ceyyid adedince züyûf akçe al demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [17a; 13a; 17a]	52 53 54	Zeyd Hind'i mehr-i mislinden zâid şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind'i ve li-ebeveyn er karındaşı Amr'ı terk eylese Hind mehr-i müsemâyı terekeden almak istedikde Amr mehr-i mislinden ziyâdeyi aldığına râzı olmam deyu bi-ğayri vecih tamâmen ahzdan men'e kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 19b; I, 55]
53 52 58	Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sâir veresesini terk ettikde sâir verese Hind'in Zeyd zimmetinde olan şu kadar akçe mehrini terekede olan akçeden verirlerken Hind almayıp mukâbelesinde terekeden bir menzil alırım demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [17a; 13a; 17a]	53 54 55	Düyûnu terekesinden ezyed olduğu hâlde fevt olan Zeyd'in dâinleri tereke-i Zeyd'i deynlerimize göre iktisam edelim dediklerinde Zeyd'in zevcesi Hind râziye olmayıp mehrimi terekeden tamâmen istifa ederim demeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [16a; 19b; I, 55-56]

54 53 57	Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind'i ve sâir veresesini terk ettikde sâir verese terekeden ol kadar akçeyi Hind'e verirlerken Hind almayıp mukâbelesinde şu kadar kuruş alırım demeğe kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz. [17a; 13a-b; 17a]	54 55 56	Zeyd sıhhatinde Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd düyünü terekkesinden ezyed olduğu hâlde fevt olsa Hind terekeden müsemâyâya isâbet eden mikdârı almak istedikde sâir dâinler cümle terekeyi biz alırız demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [16a; 19b; I, 56]
- - 54	Bir seneden beri meflûc olan Zeyd kable't-teğayyür Hind'i mehr-i mislinden ezyed şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvücden sonra birkaç gün mürûrunda Zeyd'in hâli müteğayyir ve marazı müşted olup fevt olsa Hind terekeden mehr-i müsemâyâyı tamamen almak istedikde sâir verese mehr-i mislini al deyu mehr-i müsemâyâyı tamâmen ahzdan mene kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [16b]	- - 57	Bir seneden beri meflûc olan Zeyd kable't-teğayyür Hind'i mehr-i mislinden ezyed şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle Hind'i tezevvüc ettikten sonra birkaç gün mürûrunda Zeyd'in hâli müteğayyir ve marazı müşted olup fevt olsa Hind terekeden mehr-i müsemâyâyı tamâmen almak istedikde sâir verese mehr-i mislini al deyip müsemâyâyı tamâmen ahzdan men'e kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [I, 56]
	-		EL-İHTİLAF Fİ'L-MEHR
55 54 59	Kuruş iri ceyyid akçe ile seksen akçeye rayic iken Zeyd Hind'i ol makûle ceyyid akçeden şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'de zaman hurde akçe zâhir olup kuruş hurde akçe ile yüz yirmiye râyic olup ol makûle iri ceyyid akçe eydi-i nastan mûnkatı olduktan sonra Zeyd fevt olsa Hind ol makûle ol kadar ceyyid akçenin yevm-i inkıtada olan kıymetlerini terekeden almak istedikde sâir verese râzılar olmayıp Hind'e yüz yirmi iri ceyyid akçe mukâbelesinde bir kuruş al yahut iri ceyyid adedince hurde akçe al demeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. [17a-b; 13b; 17a]	55 56 58	Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sâir veresesini terk ettikde Hind Zeyd zimmetinde olan mehrim şu kadar akçedir deyu dâva ve sâir verese şu kadar nâkıstır deyu dâva edip tarafeynin beyyinelerini olmasa Hind'in mehr-i misli Hind'in dediği mikdâra müsâid olcak Hind yemini ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Olunur. [16a; 19b; I, 56]
		56 58 60	Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind sâir vereseden Zeyd zimmetinde olan mehrim şu kadardır deyu dâva ve sâir verese şu kadar nâkıstır deyip Hind'in mehr-i misli sâir veresinin dedikleri mikdâra müsâide olsa Hind müddeâsına ikâmet-i beyyine edicek, dediği mikdârı tereke-i Zeyd'den almaya kâdire olur mu? el-Cevab: olur. [16b; 19b-20a; I, 56]

		57 59 61	Hind fevt olup zevci Zeyd'i ve sâir veresesini terk ettikde sâir verese Hind'in mehr-i müsemması yirmi bin akçedir deyu dâva ve Zeyd ancak sekiz bin akçedir deyu dâva edip tarafeynin beyyineleri olmasa Hind'in mehr-i misli ancak sekiz bin akçe olsa, kavil kangısındır? el-Cevab: Zeyd'indir. [16b; 20a; I, 57]
		- 57 59	Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind sâir veresesinden Zeyd zimmetinde olan mehrim şu kadardır deyu dâva ve sâir verese şu kadar nâkıstır deyu dâva edip tarafeynin beyyineleri olmasa Hind'in mehr-i misli Hind'in dediği mikdâra müsâid olmayıcak Hind yemini ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Olunmaz. [16a; 19b; I, 56]
		58 60 62	Hind ba'dehu zevci Zeyd fevt olup Hind'in veresei Zeyd'in veresesinden Hind'in Zeyd zimmetinde olan mehr-i müsemması şu kadardır deyu dâva edip ve Zeyd'in veresei şu kadar nâkıstır deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavil kangısındır? el-Cevab: Verese-i Zeyd'indir. [16b; 20a; I, 57]
	Son Fetva		Son Fetva
	Zeyd bir karye içinde vâki yeri dahi mülk bahçesinin eşcârı arasını saban ile sürüp hubûb zer eylese ol karyenin sipahisi Amr Zeyd'e saban ile sürmekle bahçeyi tapu ile âhara veririm demeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [238a]		Zeyd'in beratla mutasarrıf olduğu tımarıda şeriki olan Amr ol timar toprağında tapulu tarlalara mutasarrıf iken Amr bilâ-veled fevt olup Amr'ın hissesi beratla Zeyd'e tevcih olunmakla Zeyd ol tarlaları zapt ve icar murad ettikde emîn-i beytülmal tarlaları ben zapt ederim deyu Zeyd'i bi-gayri vecih men'e kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz. [242b]